

Η ΑΝΤΑΛΛΑΓΗ ΤΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ ΑΝΑΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΓΡΑΜΜΕΣ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Επιμέλεια
Ευαγγελία Μπαλτά

Literatür

LİTERATÜR YAYINLARI: 896

Η ΑΝΤΑΛΛΑΓΗ ΤΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ ΑΝΑΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΓΡΑΜΜΕΣ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ (İ ANTALLAGİ TON PLİTHİSMON ANAMESA APO TİS GRAMMES TON KEİMENON)

Genel Yayın Yönetmeni
Kenan Kocatürk

Hazırlayan
Evangelia Balta

Kapak Tasarımı
Maria Stefossi

Birinci Basım, Ağustos 2023

Baskı ve Cilt:
Umut Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Fatih Cad. Yüksek Sok. Başak Han, No: 11
Keresteciler, Merter - İstanbul
Sertifika No: 45162
Tel: (0212) 637 04 11

ISBN: 978-975-04-0931-8

© Copyright 2023, Evangelia Balta

Sertifika No: 10843

LİTERATÜR®
Yayıncılık, Dağıtım, Pazarlama Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.
Katip Mustafa Çelebi Mahallesi, İstiklal Caddesi, Mim Han, No: 55 Kat: 4
Beyoğlu 34433 İstanbul
T 0(212) 292 4120
F 0(212) 245 5987
E literatur@literatur.com.tr
www.literatur.com.tr

: 896

ΗΘΥΣΜΩΝ
ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ
THİSMON
ΤΟΝ ΚΕİΜΕΝΟΝ)

hi

2023

c. Ltd. Şti.
Han, No: II
anbul

0931-8

ia Balta

43

ve Ticaret Ltd. Şti.
esi, Mim Han, No: 55 Kat: 4
bul

m.tr
r

Περιεχόμενα

Χαιρετισμός 7
Πρόλογος 9

Ι. Μέρος *Η προσφυγιά και η Ανταλλαγή από το στόμα της πρώτης γενιάς* 19
1. Νίκος Καζαντζάκης [Δύσκολο, δύσκολο πολύ η ψυχή να ξεκολλήσει από την πατρίδα] 21
2. Γκαραμπέτ Αρίς Καλφαγιάν Η Οδύσσεια των Αρμενίων του Νταρόν... *Ιθάκη* τους η Σύρος 28
3. Αλή Ριζά (επιμ. Selahattin Bayram) Οι έξι ιστορίες του πρόσφυγα δασκάλου 43
4. Σωκράτης Ανισιάδης Από τη Χούσιλη της Αργυρούπολης πρόσφυγας στους Σιταγρούς της Δράμας 74
5. Γεώργιος Παναγιώτου Από την Αλαγιάν ήρταμε στην Κύπρο 80
6. Παπά Ιωακείμ Πεσματζόγλου Παρασκευή, 14 Οκτωβρίου 1922 αφήσαμε τη Σπάρτα μας 91
7. Ελισάβετ Χαλιβοπούλου Στις 17 Ιανουαρίου 1924 αφήσαμε το Παζπέν και στις 2 Φεβρουαρίου φτάσαμε στην Τραπεζούντα 123
8. Βασίλης Ντερές Η Έξοδος από την Βαρασό (τα Φάρασα) 14 Αυγούστου 1924 131
9. Μπουλίνα Κοσμίδου «Ανάθεμα και τον Βενιζέλο κι αυτούς που μας έφερναν» 142
10. Καλλιόπη Παπαζογλου Ούτε Κέσι νοσταλγεί, ούτε προγονικό σπίτι 155
11. Αλεξάνδρα Κωνσταντινίδη «Αυτοί δεν είναι Τούρκοι είναι γκιαούρηδες!» έλεγαν για τους Τούρκους Ανταλλάξιμους 159

12. Εκμέλ Μολλά Ένας Τουρκοκρητικός Ανταλλάξιμος στην Κρήτη του 1950 167
13. Στυλιανός Νικολαΐδης Επίσκεψη στην παλιά πατρίδα 172

II. Μέρος *Θέματα των Ανταλλαξίμων πληθυσμών στον Τύπο της εποχής*..... 177
1. Mehmet Esat Serezli Ορισμένα σημαντικά θέματα που πρέπει να τύχουν ιδιαίτερης προσοχής 179
2. Η γλώσσα είναι πατρίδα. Δύσκολα ξεχνιέται 186
3. Είναι πρόσφυγες ή Ανταλλάξιμοι; 196
4. Hacı Veli Aydın -Ευαγγελία Μπαλτά Το καυτό θέμα των Ανταλλαξίμων περιουσιών 200
5. Η προσφυγική στέγαση 230
6. Η πολιτική ένταξη των προσφύγων στην Ελλάδα 236
7. Φίλων Κτενίδης Η επίσκεψη στον γενέθλιο τόπο όνειρο απραγματοποίητο για τους Πόντιους 245

III. Μέρος *Η προσφυγιά στις αφηγήσεις των επόμενων γενεών* 249
1. Πόπη Μουπαγιατζή Εξόφληση χρέους 251
2. Oğuz Kallek Οι πικρές αναμνήσεις της Ανταλλαγής.. 262
3. Tanju İzbek Στα μονοπάτια της γιαγιάς. Η δική μου Κρήτη 274
4. Faruk Tuncay Ο γαϊδουροκέφαλος Παναγιώτης 289
5. Κουήν Μινασιάν Καλλίπολη – Κεφαλονιά Κοκκινιά 298

IV. Μέρος *Παράρτημα* 305
1. Φταίει αυτός που σκοτώθηκε ή αυτός που τον σκότωσε; ... 307

τικός Ανταλλάξιμος
..... 167
ψη στην παλιά
..... 172

πληθυσμών στον
..... 177
α σημαντικά
ερης προσοχής 179
ι ξεχνιέται 186
..... 196
παλτά Το καυτό
ών 200
..... 230
ν στην Ελλάδα 236
τον γενέθλιο τόπο
Πόντιους 245

ς των
..... 249
χρέους 251
σεις της Ανταλλαγής.. 262
ς γιαγιάς.
..... 274
λος Παναγιώτης 289
Κεφαλονιά
..... 298

..... 305
τός που τον σκότωσε; ... 307

Χαιρετισμός

Αγαπητοί φίλοι,

Ο Λουί ντε Μπερνιέ στο μυθιστόρημά του *Πουλιά χωρίς φτερά* περιγράφει λεπτομερώς και με οξυμένη ενσυναίσθηση τη ζωή των μουσουλμάνων και των χριστιανών κατά τη διάρκεια του ελληνοτουρκικού πολέμου και της υποχρεωτικής Ανταλλαγής των πληθυσμών. Η επιτυχία της συγγραφικής του απόπειρας, κατ' αυτόν, έγκειται στο γεγονός ότι ο αναγνώστης συγκλονίζεται από την απόλυτη ομοιότητα που διαπιστώνει ανάμεσα στις μνήμες των προσφύγων της Ελλάδας και στις αντίστοιχες αυτών της Τουρκίας. Η υποχρεωτική Ανταλλαγή των πληθυσμών, πρωτόγνωρο γεγονός στον κόσμο, είχε οδυνηρότατες συνέπειες και στις πλευρές του Αιγαίου: τεράστιες απώλειες ψυχών και περιουσιών, τραύματα και παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Δημιούργησε μια βαθιά πηγή και αβάστακτο πόνο που διήρκεσε για γενιές. Ξεριζώθηκαν άνθρωποι από τον τόπο τους, άφησαν πίσω σπίτια, συντοπίτες, τάφους, τόπους λατρείας, όλο το παρελθόν τους, ό,τι συνιστούσε τον πολιτισμό τους στην πατρογονική γη.

Έχει περάσει ένας αιώνας από αυτή την αμφίδρομη τραγωδία. Θεωρείται, κατά γενική αποδοχή ότι η Ανταλλαγή συνέβαλε ώστε η Τουρκία και η Ελλάδα να καταστούν εθνικά ομογενοποιημένα κράτη. Αλλά, με ποιο κόστος; Ο Μπρους Κλαρκ το υπαινίσσεται στο μνημειώδες βιβλίο του για την Ανταλ-

λαγή, επιλέγοντας τον τίτλο «Δύο φορές ξένος». Οι αυτόπτες μάρτυρες της ανθρώπινης αυτής τραγωδίας έχουν φύγει από τη ζωή. Κληροδότησαν όμως τις μνήμες τους για τα πάθη που πέρασαν στις επόμενες γενιές. Είναι πολύ σημαντικό να μη λησμονούμε το μέγεθος αυτής της δοκιμασίας που πέρασαν οι λαοί μας. Η Ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ της Ελλάδος και της Τουρκίας ας μας κρατά σε εγρήγορση απέναντι σε ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα και του σημερινού κόσμου, την προσφυγιά που δημιουργούν οι πόλεμοι και η ανέχεια.

Ενθουσιαστήκαμε όταν η Ευαγγελία Μπαλτά μας μίλησε για το σχέδιό της να εκδώσει ένα βιβλίο για την εκατονταετή επέτειο της Ανταλλαγής, στο οποίο θα συμπεριελάμβανε μαρτυρίες Ελλήνων και Τούρκων Ανταλλαξίμων και σχετικά κείμενα της εποχής. Πρόκειται για μια ουσιαστική συμβολή στην κοινή ιστορία των λαών μας. Την ευχαριστούμε που ανέλαβε αυτό το έργο καθώς και όλους τους συνεργάτες της που συνέβαλαν στην υλοποίησή του.

Τιμούμε με την έκδοση αυτή τους πρόσφυγες και τους Ανταλλάξιμους Τούρκους και Έλληνες, που εκπατρίστηκαν από τις δύο πλευρές του Αιγαίου. Ευχόμαστε από τα βάθη της καρδιάς μας να υπάρχει πάντα μια φιλική σχέση μεταξύ μας που θα δώσει προκοπή στους λαούς μας.

Muharrem Aktaş Ekrem Ekinci

ak-taş Tegnatia

Πρόλογος

Ο παρών τόμος συνιστά μια πολυφωνική αφήγηση που επικεντρώνεται στις συνέπειες της λήξης του Ελληνοτουρκικού πολέμου των ετών 1919-22 και στα τεράστια κύματα προσφύγων που δημιούργησε ο πόλεμος και η, για πρώτη φορά στη διπλωματική ιστορία, υποχρεωτική Ανταλλαγή πληθυσμών στις δύο πλευρές του Αιγαίου. Στην ουσία επρόκειτο για τη λήξη ενός εικοσαετούς πολέμου, που άρχισε με τους Βαλκανικούς πολέμους και έληξε με τη Μικρασιατική καταστροφή για τους Έλληνες και για τους Τούρκους με τη νίκη του Μουσταφά Κεμάλ και την εγκαθίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας.

Τα κείμενα του τόμου αποτυπώνουν μια μεγάλη ιστορική στιγμή των δύο λαών όπως την συνθέτουν τα θραύσματα της καταγεγραμμένης μνήμης των ανθρώπων, που έζησαν τα γεγονότα ή υπήρξαν αυτήκοοι μάρτυρες, σε συνδυασμό με κείμενα της εποχής, όπου κατατίθενται αιτήματα και απόψεις τους. Το φάσμα των μαρτυριών ενώνει τη μνήμη των προσφύγων και των απογόνων τους με εικόνες και εντυπώσεις των νεότερων γενιών και ενορχηστρώνεται σε σύνολο με λογοτεχνικά και δημοσιογραφικά κείμενα για να συνθέσει μια κοινή ιστορία των χριστιανών και μουσουλμάνων Ανταλλαξίμων.

Πρόκειται για ένα αφήγημα το οποίο δεν φέρει τα χαρακτηριστικά μιας συμβατικής ιστορικής αφήγησης. Είναι η ιστορία που

έγραψαν οι ίδιοι οι πρόσφυγες και οι Ανταλλάξιμοι. «Σήμερα ομιλούμε ημείς, αύριο θα είναι η σειρά των ιστορικών», προφητεύει ο Εκμέλ Μολλά το 1951 στον επίλογο του βιβλίου του *Τι είδα στην Ελλάδα το 1950*, αλλά και η Έλλη Παπαδημητρίου, η οποία στον πρόλογο της ανθολογίας της *Ακούμε τη φωνή σου πατρίδα* (1964) δηλώνει ότι «τελικά οι καταθέσεις των κοινών ανθρώπων θα έχουν θέση κάποτε στην ιστορική έρευνα».

Τα κείμενα που επελέγησαν απαρτίζουν μια θεματολογία γύρω από θεμελιώδη ζητήματα που συνδέουν την ελληνική και την τουρκική προσφυγιά, σε μια από τις κρισιμότερες, και για τα δύο έθνη, φάσεις της ιστορίας τους. Η συλλογή «παντρεύει» κείμενα ελληνικά και τουρκικά. Για λόγους πρακτικούς, δημιουργήθηκαν δύο τόμοι με τα ίδια κείμενα, ένας για το ελληνικό και ένας για το τουρκικό αναγνωστικό κοινό. Η ελληνική έκδοση, εκτός των ελληνικών, περιλαμβάνει μεταφρασμένα και τα τουρκικά κείμενα και, αντιστρόφως, η τουρκική έκδοση, εκτός των τουρκικών, τα ελληνικά κείμενα μεταφρασμένα.

Η παράθεση κειμένων Ελλήνων και Τούρκων προσφύγων και Ανταλλαξίμων στις σελίδες του ίδιου τόμου έχει συμβολική σημασία, διότι, ως γνωστόν, με ελάχιστες εξαιρέσεις, μελέτες που προσεγγίζουν τη μια πλευρά αγνοούν επιδεικτικά την άλλη ή περιορίζονται σε περιστασιακές και επιφανειακές αναφορές για την κοινή μοίρα των δύο λαών. Μιλώντας για τις δικές μας χαμένες πατρίδες ξεχνάμε τις χαμένες πατρίδες των άλλων. Οι επετειακές εκδηλώσεις και οι εκθέσεις για τα εκατοντάχρονα της Μικρασιατικής καταστροφής και της Ανταλλαγής των πληθυσμών το απέδειξαν και πάλι περίτρανα. Προσδοκία της επιμελήτριας είναι ο τόμος να αποτελέσει αφορμή για πληρέστερες, λιγότερο εσωστρεφείς, συγκριτικές μελέτες με αντικείμενο την ιστορικοποίηση και τον αναστοχασμό των χαμένων πατρίδων στις δύο πλευρές του Αιγαίου.

νταλλάξιμοι. «Σήμερα ομι-
ων ιστορικών», προφητεύει
ο του βιβλίου του *Τι είδα*
η Παπαδημητρίου, η οποία
ούμε τη φωνή σου πατρίδα
σεις των κοινών ανθρώπων
έρευνα».

αρτίζουν μια θεματολογία
συνδέουν την ελληνική και
τις κρισιμότερες, και για τα
συλλογή «παντρεύει» κεί-
υς πρακτικούς, δημιουργή-
ας για το ελληνικό και ένας
Η ελληνική έκδοση, εκτός
ασμένα και τα τουρκικά κεί-
δοση, εκτός των τουρκικών,

ν και Τούρκων προσφύγων
διου τόμου έχει συμβολική
στες εξαιρέσεις, μελέτες που
επιδεικτικά την άλλη ή πε-
ρανειακές αναφορές για την
ς για τις δικές μας χαμένες
ς των άλλων. Οι επετειακές
ατοντάχρονα της Μικρασια-
νής των πληθυσμών το απέ-
ία της επιμελήτριας είναι ο
τέστερες, λιγότερο εσωστρε-
ενο την ιστορικοποίηση και
ρίδων στις δύο πλευρές του

Το υλικό κατατάσσεται σε τρεις ενότητες, οι οποίες αποτελούν τους θεματικούς άξονες του έργου.

Ο πρώτος θεματικός άξονας, που έχει και τη μερίδα του λέοντος στην ύλη του τόμου, αφορά τη γενιά που έπαθε, όπως δηλώνει ο τίτλος «Η προσφυγιά και η Ανταλλαγή από το στόμα της πρώτης γενιάς». Χριστιανοί και μουσουλμάνοι καταθέτουν την ατομική και συλλογική μνήμη της απώλειας και του εκτοπισμού, την εγκατάσταση στη νέα «άγνωστη» πατρίδα. Ο λόγος τους καλύπτει μια διαχρονία που αρχίζει από τη ζωή στην Ανατολή και τα Βαλκάνια, που άθελά τους άφηναν πίσω τους, περιγράφει τον αναγκαστικό εκπατρισμό και τα πρώτα δύσκολα χρόνια της προσφυγιάς, τη νέα ζωή που στήνεται στον άξενο τόπο, και καταλήγει, για όσους στάθηκαν τυχεροί, μέχρι το προσκύνημα στις παλιές πατρίδες. Οι μαρτυρίες τους διασώζουν την ατομική ματιά για όσα έγιναν και καταθέτουν τη βίωση όλων αυτών των δραματικών γεγονότων, ουσιαστικά όμως δείχνουν τους τρόπους με τους οποίους τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται το παρελθόν τους και τη σχέση τους με αυτό. Είχαν περάσει δεκαετίες από τα γεγονότα και την καταγραφή της μνήμης τους και οι ιστορικοί γνωρίζουν το διαθλαστικό ρόλο της μνημονικής λειτουργίας, τόσο της ατομικής όσο και της συλλογικής, στη σύσταση του ιστορικού γεγονότος αλλά και στην εξ υστέρων ερμηνεία του. Ανάμεσα σε άλλα, αυτό θέλει να δηλώσει και ο τίτλος του βιβλίου: *Η Ανταλλαγή των Πληθυσμών ανάμεσα από τις γραμμές των κειμένων*.

Ο δεύτερος θεματικός άξονας που τιτλοφορείται «Θέματα των Ανταλλαξίμων πληθυσμών στον Τύπο της εποχής» παρουσιάζει μια μικρή σταχυολόγηση δημοσιευμάτων της εποχής, στα οποία πρόσφυγες και από τις δύο πλευρές του Αιγαίου διεκδικούν το δικαίωμα στη στέγαση και στον αγροτικό κλήρο. Η ενότητα αυτή πλαισιώνεται επίσης με κείμενα στα οποία παρουσιάζονται Έλληνες και Τούρκοι γηγενείς να εργαλειοποιούν τις πολιτισμικές διαφορές μεταξύ των ιδίων και των προσφύγων, για να αμφισβη-

τήσουν την εθνοτική ταυτότητα των επήλυδων ομοεθνών, τους οποίους αντιμετωπίζουν ως δευτέρας κατηγορίας πολίτες. Πίσω από την υποτίμηση και την απαξίωση κρύβονται οικονομικά και πολιτικά αίτια, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά το διχασμένο σε βενιζελικούς και βασιλικούς ελληνικό κράτος. Η ενότητα ολοκληρώνεται με ορισμένα αντιπροσωπευτικά κείμενα προσφύγων, στα οποία κατατίθεται η συνείδηση την οποία φέρουν για τη συλλογική τους ταυτότητα.

Ο τρίτος θεματικός άξονας τιτλοφορείται «Η προσφυγιά στις αφηγήσεις των επόμενων γενεών» και αποτυπώνει εικόνες της τρίτης γενιάς για τους προγόνους πρόσφυγες. Απουσιάζει η δεύτερη γενιά, καθώς την είχε απορροφήσει η βιοπάλη και ο αγώνας για την επιβίωση, αλλά και για την αποδοχή και την ένταξή της στη νέα κοινωνία. Η γενιά αυτή δούλεψε σκληρά για να εξασφαλίσει μια καλύτερη μοίρα για την προσφυγική οικογένεια, με τη γυναίκα-μάνα να γίνεται σε πάμπολλες περιπτώσεις ο αρχηγός της οικογένειας. Για τους Έλληνες πρόσφυγες είναι η γενιά που η νεότητά της ξοδεύτηκε στα δύσκολα χρόνια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, της Κατοχής και του Ελληνικού Εμφυλίου. Χρόνια σκληρά που γέννησαν νέα προσφυγικά και μεταναστευτικά ρεύματα, καθώς και νέες διαχωριστικές γραμμές στην ελληνική κοινωνία, κρατώντας ανοιχτές τις πληγές της προσφυγικής καταγωγής. Απουσιάζουν οι μαρτυρίες για την τύχη της δεύτερης γενιάς των Τούρκων προσφύγων, μα θαρρώ πως δε διέφερε πολύ η μοίρα τους από αυτήν των Ελλήνων.[1] Οπωσδήποτε συνέχισαν και αυτοί τον αγώνα για το ρίζωμα στον νέο τόπο όπου γεννήθη-

1. Μια από τις σπάνιες μελέτες για την ταυτότητα της δεύτερης γενιάς μουσουλμάνων Ανταλλαξίμων είναι αυτή της Neşe Kaya, *Ambivalent Belongings: A Discorse Analysis of Second Generation Cretan Immigrants in Cunda* (Boğaziçi University 2011). Η μελέτη συγκεντρώνει ενδιαφέρουσες συνεντεύξεις για τις εμπειρίες της δεύτερης γενιάς Τουρκοκρητικών.

επήλυδων ομοεθνών, τους
κατηγορίας πολίτες. Πίσω
κρύβονται οικονομικά και
ορά το διχασμένο σε βενι-
τος. Η ενότητα ολοκληρώ-
κείμενα προσφύγων, στα
τοία φέρουν για τη συλλο-

ορείται «Η προσφυγιά στις
αποτυπώνει εικόνες της τρί-
γες. Απουσιάζει η δεύτερη
βιοπάλη και ο αγώνας για
οχή και την ένταξή της στη
σκληρά για να εξασφαλίσει
γική οικογένεια, με τη γυ-
περιπτώσεις ο αρχηγός της
υγες είναι η γενιά που η νε-
όνια του Δευτέρου Παγκο-
του Ελληνικού Εμφυλίου.
οσφυγικά και μεταναστευ-
ιστικές γραμμές στην ελλη-
ις πληγές της προσφυγικής
ς για την τύχη της δεύτερης
θαρρώ πως δε διέφερε πολύ
ν.[1] Οπωσδήποτε συνέχισαν
τον νέο τόπο όπου γεννήθη-

τότητα της δεύτερης γενιάς μου-
ς Neşe Kaya, *Ambivalent Belong-*
eneration Cretan Immigrants in
ελέτη συγκεντρώνει ενδιαφέρου-
εύτερης γενιάς Τουρκοκρητικών.

καν, ή ήρθαν σε παιδική ηλικία, ωστόσο άγνωστη παραμένει η πολιτική συμπεριφορά των μουσουλμάνων προσφύγων όταν εντάχθηκαν στο τουρκικό κράτος. Δεν υπάρχουν εργασίες επί του θέματος εκτός από τις λίγες αναφορές του Mete Tunçay[2] τις θέσεις της αριστεράς απέναντι στους πρόσφυγες στα χρόνια 1925-1936.

Ο γεωγραφικός-ιστορικός χώρος τον οποίο καλύπτει ο τόμος εκτείνεται από τη «Ανατολού» της οθωμανικής αυτοκρατορίας για τους Ρωμιούς πρόσφυγες και την «Ρούμιλι» για τους ομοιοπαθείς τους μουσουλμάνους έως τους νέους τόπους υποχρεωτικής μετοίκησης και εγκατάστασης, την Ελλάδα για τους πρώτους, την Τουρκία για τους δεύτερους. Χρονικά καλύπτει τους Βαλκανικούς πολέμους ως τον Εμφύλιο και την τουρκική κατοχή της Κύπρου, ένα χρονικό διάστημα πέραν του μισού αιώνα δηλαδή, στο οποίο πολλοί έγιναν δύο και τρεις φορές πρόσφυγες. Στα κείμενα του τόμου υπάρχουν αναφορές στους μουσουλμάνους πρόσφυγες που δημιούργησαν οι Βαλκανικοί πόλεμοι, στις εκτοπίσεις και στους διωγμούς των οθωμανικής υπηκοότητας χριστιανών την περίοδο 1914-16, όπως και στους μεγάλους αριθμούς Ελλήνων και Τούρκων προσφύγων κατά τα έτη 1919-22. Ωστόσο ραχοκοκαλιά του έργου είναι το τελικό κύμα προσφυγιάς του το 1923-24, μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης.

Τα κείμενα κάθε ενότητας ακολουθούν, στο μέτρο του δυνατού, χρονολογική σειρά. Οι τίτλοι τους προέρχονται μέσα από ίδια τα κείμενα και σηματοδοτούν το περιεχόμενό τους. Η επιλογή των κειμένων είχε στόχο να τοποθετήσει στο πλαίσιο των ιστορικών συνθηκών της εποχής όλο αυτόν τον κόσμο που έγιναν πρόσφυγες από τους πολέμους και την υποχρεωτική Ανταλλαγή. Τα εισαγωγικά σημειώματα της επιμελήτριας του τόμου, καθώς επίσης οι

2. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar: 1925-1936*, İletişim, İstanbul 2021 (2η έκδοση).

σημειώσεις και τα σχόλια που συνοδεύουν τα κείμενα, αυτόν τον σκοπό εξυπηρετούν. Στόχος επίσης ήταν να παρουσιαστεί ο πολύμορφος αυτός προσφυγικός κόσμος –κάτι που ίσχυε τόσο για τους Έλληνες όσο και για τους Τούρκους πρόσφυγες και τους Ανταλλάξιμους. Γιατί αυτός ο κόσμος κάθε άλλο παρά ενιαίος ήταν, αφού καθένας έφερνε την εντοπιότητα, τη γλώσσα και το πολιτιστικό του περιβάλλον, την κοινωνική του τάξη, τη μορφωτική και κοινωνική του κατάσταση. Η επιλογή των κειμένων είχε την φιλοδοξία να υποδείξει εμμέσως desiderata για έρευνες και μελέτες που εκκρεμούν να γίνουν.

Και, βέβαια, στόχος ήταν να αναδειχθεί ο ρόλος της μνήμης, που συνέτεινε τόσο στη διατήρηση των στοιχείων της προηγούμενης ταυτότητας, όσο και στη δημιουργία μιας νέας ταυτότητας και ενός πολιτισμικού χώρου στη νέα πατρίδα που τους δέχτηκε. Το μαρτυρούν οι μαντινάδες και οι στίχοι του *Ερωτόκριτου* στο κείμενό της Tanju İzbek. Δείχνουν πώς το τραγούδι και ο χορός λειτούργησε και λειτουργεί ως κιβωτός της συλλογικής μνήμης των Τουρκοκρητικών, ως σημείο αναφοράς για την καταγωγή και τη μνήμη. Δεν είναι τυχαίο εξάλλου που μια άλλη Τουρκοκρητικιά, τρίτης γενιάς κι αυτή, η Müfide Pekin, συγκέντρωσε σε τόμο που επιμελήθηκε όλη αυτή την πολιτιστική παράδοση. [3]

***

Είναι μεγάλο το χρέος μου, όπως και κάθε ερευνητή αυτής της θεματολογίας, στο Αρχείο Προφορικής Παράδοσης του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, ένα μοναδικό και πολύτιμο αρχείο που προέκυψε από το απέραντο φάσμα της δουλειάς που απαίτησε η

3. *Belleklerdeki Güzellik Girit Mânileri, Atasözleri, Deyimleri, Tekerlemeler*, haz. Müfide Pekin, İstanbul, Lozan Mübadilleri Vakfı, 2007.

ύουν τα κείμενα, αυτόν τον
ταν να παρουσιαστεί ο πο-
ς –κάτι που ίσχυε τόσο για
ρκους πρόσφυγες και τους
ος κάθε άλλο παρά ενιαίος
πιότητα, τη γλώσσα και το
ωνική του τάξη, τη μορφω-
ι επιλογή των κειμένων είχε
desiderata για έρευνες και

δειχθεί ο ρόλος της μνήμης,
ων στοιχείων της προηγού-
υργία μιας νέας ταυτότητας
ι πατρίδα που τους δέχτηκε.
στίχοι του *Ερωτόκριτου* στο
ώς το τραγούδι και ο χορός
τός της συλλογικής μνήμης
φοράς για την καταγωγή και
που μια άλλη Τουρκοκρητι-
Pekin, συγκέντρωσε σε τόμο
ιστική παράδοση. [3]

κάθε ερευνητή αυτής της θε-
ής Παράδοσης του Κέντρου
δικό και πολύτιμο αρχείο που
της δουλειάς που απαίτησε η

Atasözleri, Deyimleri, Tekerle-
ozan Mübadilleri Vakfı, 2007.

καταγραφή της προσφυγικής μνήμης. Οραματιστές και ενορχηστρωτές του έργου η Μέλπω και ο Οκτάβιος Μερλιέ, με επιτελείο ένα πλήθος άξιων συνεργατών αρχικά στο Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών και μετά στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών. Ένα ύψιστης σημασίας έργο που στήριξε και θα στηρίζει πλήθος μελετών. Το προσωπικό μου χρέος απέναντι στο ΚΜΣ είναι ακόμη μεγαλύτερο καθώς η πρόσληψή μου σ'αυτό το 1978, αμέσως μετά την αποφοίτησή μου από το Πανεπιστήμιο, καθόρισε εν πολλοίς τα επιστημονικά μου ενδιαφέροντα και συνέτεινε να συνεχίσω τις σπουδές στην Τουρκολογία, έναν τότε σχεδόν ανύπαρκτο επιστημονικό κλάδο στην Ελλάδα.

Είμαι ευγνώμων στη Βαρβάρα Κοντογιάννη, υπεύθυνη της Βιβλιοθήκης και του Αρχείου Προφορικής Παράδοσης του ΚΜΣ, για την προθυμία της να εξυπηρετήσει με ταχύτατους ρυθμούς την έρευνα που απαίτησε ο εντοπισμός μαρτυριών σε άπειρους φακέλους και χειρόγραφα. Και όπως πάντα οφείλω πολλά στη βοήθεια των βιβλιοθηκαρίων της Γενναδείου Βιβλιοθήκης και ISAM Kütüphanesi όπως και στο προσωπικό Αρχείων που διευκόλυναν την έρευνά μου. Παραστάτης για μια ακόμη φορά στο έργο μου η λαμπρή βιβλιοθηκάριος του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Ελένη Μολφέση, συνάδελφος εδώ και τριάντα χρόνια.

Θερμές ευχαριστίες στους ανθρώπους που μου εμπιστεύθηκαν τα κείμενά τους για τον τόμο αυτό, την Πόπη Μουμπαγιατζή, την Tanju İzbek, τον Oğuz Kallek, τον Faruk Tuncay. Θερμές ευχαριστίες οφείλω και στον Mike Chilingiryan, εκδότη του περιοδικού *Αρμενικά*, ο οποίος μου έδωσε την άδεια να συμπεριλάβω δύο κείμενα του περιοδικού στον παρόντα τόμο.

Οι φίλοι συνάδελφοι Hacı Veli Aydın, Selahattin Bayram, και Muhammed Ceyhan ήσαν συμπαραστάτες στην έρευνα για τον εντοπισμό σύγχρονων με τα γεγονότα μαρτυριών Τούρκων προσφύγων και Ανταλλαξίμων. Εργάστηκαν επιπλέον στη μεταγραφή των οθωμανικών κειμένων και στη μεταφορά τους στη σύγχρονη

τουρκική γλώσσα. Τους ευχαριστώ θερμά για τη συνεργασία μας. Ο τόμος οφείλει πολλά στο μόχθο τους. Πλουτίστηκε, χάρη στον Selahattin Bayram, με τις «Ιστορίες του πρόσφυγα δασκάλου», μια πολύτιμη λογοτεχνική δημιουργία από αυτές που παραμένουν ακόμη άγνωστες. Η Νατάσα Λαιμού ανακάλυψε πρόσφατα σε βιβλιοθήκη του Λονδίνου το «εθνικό μυθιστόρημα» *Muhacir Mehmetoğlu*, που εκδόθηκε το 1921. Είναι βέβαιο ότι μια συστηματική έρευνα θα φέρει στην επιφάνεια κι άλλους τίτλους παρόμοιων άγνωστων μέχρι σήμερα λογοτεχνικών έργων που παρήχθησαν στους ταραγμένους καιρούς του πολέμου και της προσφυγιάς, για να σταθούν δίπλα στα έργα των Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu και άλλων νεότερων, όπως ο Ahmet Yorulmaz, ο Yilmaz Karakoyunlu, η Fügen Ünal Şen.[4]

Η έρευνα του Hacı Veli Aydin πρόσθεσε στον τόμο το πρόδρομο άρθρο του Σερραίου Μεχμέτ Εσάντ Μουφτούζαντε για τα δικαιώματα των Ανταλλαξίμων στην Τουρκία και επεξεργάστηκε το υπόμνημα που υπέβαλαν προς την Τουρκική Εθνοσυνέλευση, με το οποίο ζητούσαν το 1927 την επίλυση του στεγαστικού τους προβλήματος και τις αποζημιώσεις που δικαιούνταν. Θερμότατες ευχαριστίες στον Muhammed Ceyhan που ανακάλυψε αυτό το τεκμήριο και έσπευσε να μας το κοινοποιήσει. Η ανακάλυψη αυτών των τεκμηρίων υποδεικνύουν την έρευνα που απαιτείται για να συγκεντρωθούν και να μελετηθούν τέτοιου είδους πηγές προκειμένου να φωτίσουν πλευρές της ιστορίας των μουσουλμάνων

4. Η Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών (Αθήνα) στην έκθεση «Το έπος της Ανατολής στη φαντασία των Ελλήνων» (20 Οκτ. 2022 - 20 Φεβρ. 2023) περιέλαβε παρουσιάζοντας την ελληνική λογοτεχνική παραγωγή του Μεσοπολέμου και τον λογοτεχνικό απόηχο στην Τουρκία της κοινής ιστορικής εμπειρίας που σημάδεψε τις δυο χώρες. Την επιμέλεια της έκθεσης είχαν η Ναταλία Βογκέικωφ-Brogan και η Νατάσα Λαιμού.

ερμά για τη συνεργασία μας.
υς. Πλουτίστηκε, χάρη στον
του πρόσφυγα δασκάλου»,
α από αυτές που παραμένουν
ανακάλυψε πρόσφατα σε βι-
κό μυθιστόρημα» *Muhacir*
Είναι βέβαιο ότι μια συστη-
ρεια κι άλλους τίτλους παρό-
λογοτεχνικών έργων που
αιρούς του πολέμου και της
στα έργα των Halide Edip
u και άλλων νεότερων, όπως
oyunlu, η Fügen Ünal Şen.[4]

πρόσθεσε στον τόμο το πρό-
Εσάντ Μουφτούζαντε για τα
ν Τουρκία και επεξεργάστηκε
ην Τουρκική Εθνοσυνέλευση,
πίλυση του στεγαστικού τους
που δικαιούνταν. Θερμότατες
an που ανακάλυψε αυτό το τε-
ποιήσει. Η ανακάλυψη αυτών
έρευνα που απαιτείται για να
τέτοιου είδους πηγές προκει-
ιστορίας των μουσουλμάνων

τουδών (Αθήνα) στην έκθεση «Το
ων Ελλήνων» (20 Οκτ. 2022 - 20
ντας την ελληνική λογοτεχνική πα-
λογοτεχνικό απόηχο στην Τουρκία
σημάδεψε τις δυο χώρες. Την επι-
Βογκέικωφ-Brogan και η Νατάσα

Ανταλλαξίμων. Η τουρκική ιστοριογραφική παραγωγή, παρά την ορατή πρόοδο των τελευταίων χρόνων, υστερεί σε δραματικό βαθμό στη διερεύνηση θεμάτων σχετικών με την αποκατάσταση του Ανταλλάξιμου πληθυσμού με ελάχιστες εξαιρέσεις που επιβεβαιώνουν τον κανόνα. Ανεξερεύνητο παραμένει στον μεγάλο του όγκο το αρχειακό υλικό που παρήχθη την εποχή εκείνη όπως εκκρεμεί και μια ενδελεχής συστηματική έρευνα στον τουρκικό Τύπο για τη συλλογή των στοιχείων.

Οι δύο τόμοι οφείλουν πολλά στο μόχθο των Ελλήνων και Τούρκων μεταφραστών που μετέφεραν όσο γίνεται πιο πιστά τη γλώσσα των κειμένων στην άλλη γλώσσα, προσπαθώντας να αποδώσουν την έκφραση του γλωσσικού συνόλου στο οποίο ανήκε, αλλά και να χρησιμοποιήσουν τους καθιερωμένους ιστορικούς όρους με τους οποίους περνά το ίδιο ιστορικό γεγονός στην ελληνική και την τουρκική βιβλιογραφία. Θερμές ευχαριστίες στη Ayşe Nihal Akbulut, τη Zarife Biliz, Fatma Ergünyer, τη Νίκη Σταυρίδη, τον Θάνο Ζαράγκαλη, τον Harun Ömer Tarhan, τον Faruk Tuncay και τον Δημοσθένη Γιαγτζίογλου. Ευχαριστίες πολλές και στην παλιά μου μαθήτρια Sada Payır από το Intensive Summer School of Ottoman Studies, η οποία ανέλαβε τη μεταγραφή ορισμένων καραμανλίδικων κειμένων.

Είμαι ευγνώμων στην Πόπη Μουμπαγιατζή και τον Altuğ Yilmaz, δύο άξιους επιμελητές κειμένων, για την ανεκτίμητη κριτική ματιά και την υποστήριξή τους. Στάθηκαν πολύτιμοι σύμβουλοι στο στήσιμο του βιβλίου. Συμπαραστάτες στα διάφορα στάδια της προετοιμασίας της έκδοσης είχα τη Demet Elkatip και τον İnayet Bebek, οι οποίοι με υπομονή έλεγξαν τα κείμενα του τουρκικού τόμου βοηθώντας με αυταπάρνηση στις διορθώσεις. Η Μαρία Στέφωση και ο Erhan Saclı επιμελήθηκαν με την τεχνογνωσία τους το φωτογραφικό υλικό.

Τέλος πριν να κλείσω το εισαγωγικό μου σημείωμα πρέπει να καταθέσω ότι η υλοποίηση της διπλής αυτής έκδοσης οφείλει

πολλά στους δυο φίλους μου Ekrem Ekinci και Muharrem Aktaş. Συζητώντας μαζί τους την ιδέα ενός βιβλίου για την Ανταλλαγή των Πληθυσμών Ελλάδος - Τουρκίας, που θα απευθυνόταν σε ένα ευρύ αναγνωστικό κοινό, έσπευσαν να την εναγκαλιστούν. Ο Muharrem Aktaş και ο Ekrem Ekinci, δύο διανοούμενοι καλοί φίλοι με αλλότριες σπουδές και επαγγελματικές απασχολήσεις, τρέφουν μια μεγάλη αγάπη για το βιβλίο από τη νεαρή τους ηλικία. Οι άξιοι αυτοί άνθρωποι από τα νιάτα τους, παράλληλα με το βαρύ πρόγραμμα των επαγγελματικών τους δραστηριοτήτων, συνεχίζουν τις τακτικές συναντήσεις με τους συμμαθητές τους από το Robert College στο Kitap Kulübü που έστησαν για να συζητούν ένα βιβλίο κάθε μήνα. Τους ευχαριστώ θερμά για την ηθική και την υλική υποστήριξη που πρόσφεραν για την πραγματοποίηση της δίγλωσσης αυτής έκδοσης για το ελληνικό και τουρκικό αναγνωστικό κοινό. Η φιλία και η εμπιστοσύνη τους με τιμά.

*

Οι δυο τόμοι της έκδοσης αποτελούν μνημόσυνο στον πατέρα μου Σταύρο Μπαλτά. Ήρθε τον Σεπτέμβριο του 1922 στην Καβάλα από τον Αίνο σαράντα μερών βρέφος, γυαλό-γυαλό με τη βάρκα του παππού Αργύρη και τη γιαγιά Βαγγελία.

Ευ. Μπ.

24/7/2023

Υστερόγραφο

Είμαι ιδιαίτερα ευτυχής που ο πρόλογος αυτός
γράφτηκε στο Μοσχονήσι του Αϊβαλιού,
το νησί των Τουρκοκρητικών.

Taşnak – İttihat ve
(2012), σ. 141-190
ı'ndan Önce Hınçak
leten 86 / 307 (Δεκ.

ο Κράτους – Νομός
ηγοί οικογενειών, με
ές με το πατρώνυμο,
λών της οικογενείας
δηλώνουν καταγωγή
ιός προέρχεται από
Ικόνιο, Καισάρεια).
ο, του Ερζερούμ, του
εσωτερικό και τις
τελευταία στήλη της
ιξη «Παρατηρήσεις»
όρησαν από τη Σύρο
ν Αμερική, τη Μασ-
αλλού, χωρίς πολλές
τασής τους. Από τον
Αρμένιοι της Σύρου
ησί.

λοτριώθηκε στη θέση
ης, το Αμερικανικό
lief Foundation. Στα
άδες ορφανά, κυρίως
es L. Barton, *Story of*
etation, New York,
40, 248-250 κεξ.

3

Οι έξι ιστορίες του πρόσφυγα δασκάλου

Στον τόμο που αποφασίσαμε να εκδώσουμε στη μνήμη των χριστιανών και μουσουλμάνων προσφύγων της υποχρεωτικής Ανταλλαγής του 1923 περιλαμβάνονται και άγνωστα τουρκικά λογοτεχνικά έργα, τα οποία έμειναν λησμονημένα σε ράφια βιβλιοθηκών. Στόχος μας ήταν η αναζήτηση έργων αφανών συγγραφέων που εμφανίστηκαν άπαξ στη βιβλιογραφία με την κατάθεση της μαρτυρίας τους ή με την καταγραφή της μαρτυρίας άλλων για τα δραματικά γεγονότα που άλλαξαν, με τη διάλυση της οθωμανικής αυτοκρατορίας, τον χάρτη των Βαλκανίων και της Ανατολικής Μεσογείου.

Η έρευνα του φίλου και συναδέλφου Selahattin Bayram αποκάλυψε ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον φυλλάδιο τυπωμένο το 1921 τουρκικά στη Σόφια. Πρόκειται για τις «Ιστορίες ενός δασκάλου πρόσφυγα», έργο του Αλή Ριζά, το οποίο αναφέρεται στην προσφυγιά των μουσουλμάνων της Ανατολικής Θράκης. Τα κείμενά του εικονογραφούν την κατάσταση που δημιουργήθηκε από την έξοδο του μουσουλμανικού πληθυσμού από τα εδάφη, όπου ζούσε επί αιώνες, αναζητώντας καταφύγιο σε άλλους τόπους, για να στήσει μια νέα ζωή.

Οι παλιές πατρίδες τους είχαν περιέλθει στην κατοχή της Ελλάδος, της Βουλγαρίας και άλλων βαλκανικών κρατών. Ο Αλή Ριζά περιέγραψε με την πένα του και σκηνές από τη ζωή στην

οθωμανική Θράκη, όπως τις έζησε ή τις άκουσε να του διηγούνται, όψεις μιας καθημερινότητας λίγα χρόνια πριν από την Ανταλλαγή των πληθυσμών.

Οι «Ιστορίες ενός δασκάλου πρόσφυγα» συνιστούν ένα από τα λιγοστά λογοτεχνικά κείμενα εμπνευσμένα από το δράμα που έζησαν οι βαλκανικοί λαοί κατά τη διάλυση της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Επρόκειτο για μια περίοδο με αλλαγές συνόρων, μετακινήσεις πληθυσμών κατά τους Βαλκανικούς πολέμους, η οποία συνεχίστηκε με βαρύ φόρο αίματος στο πλαίσιο ενός μεγάλου γενικευμένου πολέμου, του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Δημιουργήθηκε τότε το πρώτο κύμα της προσφυγιάς για να ακολουθήσουν, στα αμέσως επόμενα χρόνια, άλλα μεγαλύτερα.

Τα έξι αυτά διηγήματα-μαρτυρίες παρουσιάζονται στη συνέχεια με την επιμέλεια του Selahattin Bayram. Το μικρό φυλλάδιο των 24 σελίδων, που η τιμή του ήταν, όπως δηλώνεται στο οπισθόφυλλο, επτάμισυ γρόσια, είχε τυπωθεί στο τυπογραφείο της βραχύβιας εφημερίδας Ahâlî (1920-1922). Η εφημερίδα αρχικά εκδιδόταν στην Αδριανούπολη και, μετά την κατάληψή της από τους Έλληνες, μεταφέρθηκε στη Σόφια.[1] *Το σπάνιο αυτό τεκμήριο βρέθηκε ενταγμένο στο ψηφιοποιημένο αρχείο "Άρθρων και Φυλλαδίων της οθωμανικής περιόδου" (Osmanlıca Risale ve Makaleler), στο Κέντρο Ισλαμικών Ερευνών (İSAM, İslâm Araştırmaları Merkezi).*

Ο Selahattin Bayram μετέγραψε τις «Ιστορίες ενός δασκάλου πρόσφυγα» από την οσμανλίδικη γραφή και απέδωσε το κείμενό τους στη σύγχρονη τουρκική γλώσσα, για το ευρύ αναγνωστικό κοινό, στο οποίο απευθύνεται κατά κύριο λόγο ο τόμος. Η ελληνική μετάφραση της Νίκης Σταυρίδη, που ακολουθεί, βασίστηκε στην απλοποιημένη μορφή του κειμένου.

Ευ. Μπ.

τις άκουσε να του διηγούνται,
όνια πριν από την Ανταλλαγή

όσφυγα» συνιστούν ένα από τα
νευσμένα από το δράμα που
τη διάλυση της οθωμανικής
περίοδο με αλλαγές συνόρων,
ους Βαλκανικούς πολέμους, η
ματος στο πλαίσιο ενός μεγάλου
κοσμίου Πολέμου. Δημιουργή-
φυγιάς για να ακολουθήσουν,
μεγαλύτερα.

ες παρουσιάζονται στη συνέχεια
yram. Το μικρό φυλλάδιο των
ως δηλώνεται στο οπισθόφυλλο,
ο τυπογραφείο της βραχύβιας
Η εφημερίδα αρχικά εκδιδόταν
ατάληψή της από τους Έλληνες,
άνιο αυτό τεκμήριο βρέθηκε
ίο "Άρθρων και Φυλλαδίων της
ca Risale ve Makaleler), στο
, İslâm Araştırmaları Merkezi).

ψε τις «Ιστορίες ενός δασκάλου
γραφή και απέδωσε το κείμενό
σσα, για το ευρύ αναγνωστικό
κύριο λόγο ο τόμος. Η ελληνική
του ακολουθεί, βασίστηκε στην
.

Ευ. Μπ.

Αλή Ριζά[2]

1. Πρώτος καιρός στην προσφυγιά

Κίρτζαλι,[3] 26 Αυγούστου 1921

Αδελφέ μου Μπαχαττίν,[4]

Ήμασταν πλέον πρόσφυγες. Από το να βλέπουμε το οδυνηρό τέλος της πατρίδας μας κάτω από την ελληνική μπότα, ήταν προτιμότερο να πάρουμε την απόφαση να αποχωριστούμε τα ιερά χώματα που ζούσαμε, όπου δεν είχαμε χορτάσει ευτυχία και χαρά. Χωρίς δεύτερη σκέψη βγήκαμε αναγκαστικά, δυστυχώς, στην προσφυγιά.

Χάνοντας τα πάντα από υπάρχοντα, κινητή και ακίνητη περιουσία, αφού μας καταλήστεψαν και αποπειράθηκαν να μας σκοτώσουν στο Ντερέκιοϊ,[5] φτάσαμε στα σύνορα της Βουλγαρίας. Όταν τα περνούσαμε, ρίξαμε ένα τελευταίο βλέμμα νοσταλγίας στην ιερή πατρίδα που εγκαταλείπαμε, η οποία μέχρι χθες ανήκε στο Ισλαμικό Χαλιφάτο και το οθωμανικό κράτος μας και τώρα είχε περάσει στην καταραμένη κατοχή των εχθρών. Αρχίσαμε την κουβέντα... Μίλησα πρώτος:

– Μπαχατίν, από τώρα πια βαδίζουμε στο σκοτάδι ενός άγνωστου για μας μέλλοντος, παραδινόμαστε στο πεπρωμένο που μας έγραψε ο Θεός.

Τα λόγια μου είχαν εντείνει την κούραση και τη λύπη που φαινόταν στο πρόσωπό σου και μου απάντησες ακόμη πιο θλιβερά:

– Ναι, έτσι είναι, είχες πει.

Μετά δεν ξέρω πώς έγινε και χάσαμε επαφή, πρώτα στο Τιρνόβατσικ,[6] όπου εκεί μας φιλοξένησαν Βούλγαροι γείτονες και γνωστοί μας, και μετά στο Μπουργκάς,[7] όπου μας ρούφηξε το πλήθος. Χαθήκαμε.

Είχε περάσει ένας χρόνος από κείνα τα συμβάντα και η καρδιά μου, που μάτωνε στη θύμηση της πατρίδας μου, δέχτηκε ένα ακόμη χτύπημα, για το οποίο θα μιλήσω παρακάτω.

Είχαμε ξεκινήσει τρεις φίλοι από το Μπουργκάς, με σκοπό να βρούμε μια δουλειά να δουλέψουμε, κι είχαμε πάει στην κωμόπολη Χ, η οποία είχε μουσουλμανικό πληθυσμό. Ήμασταν ο Εμίν Αλή, εσύ, και μερικοί σύντροφοι ακόμη, όσοι συναντηθήκαμε σε κείνο το μέρος, όπου μας αντιμετώπισαν με παντελή αδιαφορία. Τα χάσαμε με αυτή την πλήρη αδιαφορία που συναντήσαμε από ομοεθνείς.

Είμασταν με ψυχές τσακισμένες από τη δυστυχία της πατρίδας και επιπλέον κουρασμένοι από την πορεία τεσσάρων-πέντε ημερών, νηστικοί, με ένα σωρό δυσκολίες και κακοτυχίες. Αισθανόμουν έντονη ανάγκη για ανάπαυση. Δύο νέοι δάσκαλοι, που δεν παραλείψαμε να επαινέσουμε και να τους εκφράσουμε την ευγνωμοσύνη μας, μας άπλωσαν ένα φιλικό χέρι, σαν φύλακες άγγελοι, και έσπευσαν να μας φέρουν στρωσίδια και ζεστή σούπα, καλύπτοντας έτσι ορισμένες βασικές ανάγκες μας. Έσβησαν με τον τρόπο τους την ξεδιάντροπη αναισθησία και αδιαφορία που ένας ολόκληρος λαός έδειχνε προς τους ομοεθνείς του. Έμεινα εκεί τέσσερις-πέντε μέρες κι ένιωσα πια ότι είχα συνέρθει και ανακτήσει δυνάμεις για να βγω πάλι στον δρόμο και να αντέξω τις δυσκολίες του ταξιδιού.

Υπήρχε όμως μια πληγή που μάτωνε στα σωθικά μου. Ποιός ήταν ο λόγος που μας φέρονταν με τέτοια αδιαφορία οι ομόθρησκοι αδελφοί μας; Γιατί έδειχναν σχεδόν σαν να ευχαριστιούνται από το κακό που μας βρήκε;[8] Πως μπορούσα να το εξηγήσω; Η κατάσταση στην οποία βρεθήκαμε στο ξεκίνημα του φευγιού μας μάς έδειχνε μια πολύ ζοφερή κατάληξη, που δεν άφηνε ελπίδες. Και ποιον να ρωτήσει κανείς να μάθει;

Και ασφαλώς θα ήταν αδύνατο να καταλάβουμε πώς είχαν τα πράγματα χωρίς να αναμιχτούμε μέσα σε κείνο τον κόσμο, τον

ίδιο που δεν έκανε τον ελάχιστο κόπο να έρθει να μας επισκεφτεί, να μας ρωτήσει πώς τα πάμε. Πολύ σύντομα τα ίδια τα γεγονότα μας εξήγησαν την αιτία.

Μπροστά στο καφενείο που ξεχείλιζε από κόσμο, καθόταν ένας σεβάσμιος χότζας και μιλούσε στους παρόντες. Σκέφτηκα ότι το σπουδαίο κήρυγμά του θα είχε να κάνει με τη μοίρα των χιλιάδων μουσουλμάνων προσφύγων, όπως εμείς, και μπήκα κι εγώ μέσα στο ακροατήριό του. Μακάρι να μην το είχα κάνει, μακάρι να μην τον είχα ακούσει... Μέχρι να πεθάνω δεν θα μπορέσω να ξεχάσω αυτά που άκουσαν τ' αυτιά μου.

Μόλις μια ώρα πριν είχε μαθευτεί ότι η Αρχιμουφτεία είχε ενημερωθεί ότι πλέον ήταν καιρός να παρθούν κάποια μέτρα πρόνοιας για τους μουσουλμάνους πρόσφυγες, όπως η θρησκεία και η ηθική εξάλλου το υπαγόρευαν. Είχε βγει μάλιστα και σχετικό διάταγμα να συσταθούν παντού επιτροπές βοήθειας, ώστε να εξασφαλιστεί η επιβίωση και η προκοπή τους. Αυτή η είδηση είχε έρθει να ανακουφίσει τις καρδιές μας και έκανε να γελάσει το χείλι πολλών κακόμοιρων από εμάς, που μαζί με τις οικογένειές μας είχαμε πάρει τον δρόμο της προσφυγιάς.

Είχαμε χάσει όλα τα περιουσιακά μας στοιχεία, που θα μας βοηθούσαν να στήσουμε αλλού μια δουλειά. Είμασταν αναγκασμένοι να περιμέναμε να καλύψουμε τα έξοδα της διαβίωσής μας από τη βοήθεια των ομόθρησκων αδελφών μας. Έτσι είχαν τα πράγματα, όταν η ομιλία του σεβαστού χότζα ήρθε και μας έκανε να παγώσουμε. Αυτός ο άνθρωπος που θα έπρεπε να εμπνέει στον κόσμο στοργή, συμπόνοια και να διδάσκει το καθήκον της βοήθειας και συμπαράστασης προς τον πλησίον, έλεγε τέτοιες ασυναρτησίες που εγώ και οι σύντροφοί μου τα χάσαμε.

Ανεβασμένος σε καρέκλα μιλούσε ασταμάτητα, έλεγε:

– Όλοι τούτοι, που βλέπετε δίπλα σας, έχουν επαναστατήσει κατά του σουλτάνου! Είναι ιεροσυλία ακόμη και να τους

χαιρετάτε. Όλοι τους είναι άνθρωποι του επαναστάτη Τζαφέρ Ταγιάρ![9]

Οι κακολογίες του χότζα έπεσαν σαν κεραυνός στο κεφάλι μας. Ο κόσμος που ήταν εκεί άκουγε με ανοιχτό το στόμα και με τρομάρα τις ανοησίες που ξεστόμιζε το αναίσθητο κεφάλι που κρυβόταν κάτω από το τεράστιο σαρίκι του.

Εκεί ήταν που ανακάλυψα το μυστικό της συμπεριφοράς των ομόθρησκων αδελφών μου. Βρήκα τον λόγο που εξηγούσε την αναισθησία τους απέναντι σε εμάς τους χιλιάδες συμπατριώτες και αδέλφια τους, εμάς που είχαμε περάσει στην προσφυγιά, την οποία ακόμη κι αν δεν δοκίμασαν στο πετσί τους, είχαν ακούσει γι' αυτήν και την είχαν δει. Χωρίς αμφιβολία το μυστικό βρισκόταν σε κείνη τη φράση που είχε βγει από τα χείλη ανθρώπου, καθήκον του οποίου ήταν να λέει στον φτωχό λαό ποιες ήταν οι υποχρεώσεις του σε τούτη τη ζωή και την άλλη.

«Όλοι τούτοι είναι επαναστάτες. Είναι ιεροσυλία ακόμη και να τους χαιρετάτε».

Και ενώ είχα δεχτεί, μετά από την επιμονή και πολλές πιέσεις του κυρίου Χ, ενός υπέρμαχου της εκπαίδευσης συμπολίτη μας, την πρότασή του να αναλάβω τη διεύθυνση ενός σχολείου, και με πολύ καλό μισθό, ακούγοντας αυτά τα λόγια, με σπαραγμό ψυχής για τον τόπο, όπου ζούσαν άνθρωποι τόσο αμαθείς, όπως τούτος εδώ (ο οποίος μάλιστα ισχυριζόταν ότι ήταν ο μόνος αληθινός πιστός και κανείς άλλος), θρηνώντας για την τύχη των ομοθρήσκων μου, τελικά, αποφάσισα να φύγω από εκεί.

Ποιος ξέρει τι θα γινόταν αν τύχαινε και αναγκεμένοι, σε τούτη την ξένη γη, ζητούσαμε την καθοδήγηση του σεβαστού χότζα. Ο Θεός να φυλάξει! Ο άνθρωπος αυτός, με καρδιά από πέτρα, θα μπορούσε να μας κάνει ν' απαρνηθούμε ακόμη και τη θρησκεία μας.

Αυτό ήταν, φίλε μου, ένα παράδειγμα από την πρόσφατη

ποι του επαναστάτη Τζαφέρ

ταν σαν κεραυνός στο κεφάλι
γε με ανοιχτό το στόμα και με
ιζε το αναίσθητο κεφάλι που
αρίκι του.

υστικό της συμπεριφοράς των
α τον λόγο που εξηγούσε την
ς τους χιλιάδες συμπατριώτες
περάσει στην προσφυγιά, την
στο πετσί τους, είχαν ακούσει
ίς αμφιβολία το μυστικό βρι-
ε βγει από τα χείλη ανθρώπου,
στον φτωχό λαό ποιες ήταν οι
και την άλλη.

τες. Είναι ιεροσυλία ακόμη και

την επιμονή και πολλές πιέσεις
ης εκπαίδευσης συμπολίτη μας,
ιεύθυνση ενός σχολείου, και με
ά τα λόγια, με σπαραγμό ψυχής
οποι τόσο αμαθείς, όπως τούτος
ταν ότι ήταν ο μόνος αληθινός
ώντας για την τύχη των ομο-
α να φύγω από εκεί.

αν τύχαινε και αναγκεμένοι, σε
την καθοδήγηση του σεβαστού
νθρωπος αυτός, με καρδιά από
ει ν' απαρνηθούμε ακόμη και τη

παράδειγμα από την πρόσφατη

ιστορία μας, που δείχνει έναν από τους βασικούς λόγους της κατάρρευσής μας.

*

2. Από τα απομνημονεύματα ενός δασκάλου σε ιεροδιδασκαλείο

Κουβέντιαζα με έναν φίλο συνταξιούχο που είχε κάνει τριάντα χρόνια δάσκαλος. Άκουγα τον συνομιλητή μου να μου αφηγείται γλυκά χαμηλόφωνα τις περιπέτειες της ζωής του και έπεφτα από τη μια έκπληξη στην άλλη. Ταυτόχρονα ένιωθα απέραντη εκτίμηση για την αντοχή που είχαν δείξει όσοι είχαν υπηρετήσει δάσκαλοι σε χωριά, κάτι που ήταν πολύ διαφορετικό από τη δική μας περίπτωση ως δασκάλων.

Ο συνομιλητής μου μού μετέφερε τα στάδια της ζωής του, όπως τα είχε γραμμένα στα απομνημονεύματά του:

«Φοιτούσα στο ιεροδιδασκαλείο. Ύστερα από επτά-οκτώ χρόνια φοίτησης γεννήθηκε μέσα μου η σφοδρή επιθυμία να πάω δάσκαλος σε χωριό. Το ήθελα. Ακόμη κι αν δεν ήξερα τίποτα περί αυτού, με απασχολούσε συνεχώς η επιθυμία να προσπαθήσω, να παλέψω για να πετύχω σ' ένα καινούργιο επάγγελμα, και να δημιουργήσω μια οικογένεια ζώντας με αυτήν στο χωριό όπου θα βρισκόμουν. Είχα περάσει πλέον τα είκοσι, και ήθελα να βγω κι εγώ στην κοινωνία. Ένας από τους συντρόφους μου στο ιεροδιδασκαλείο, ο Ναζμή, μου μιλούσε για τη φιλομάθεια των χωρικών, για την οικονομική άνεση των δασκάλων, ακόμη και για την περιουσία που έκαναν. Όλα αυτά μου δημιουργούσαν μεγάλες και ποικίλες προσδοκίες. Ήθελα να καταφέρω να γίνω και εγώ ένας ευτυχισμένος δάσκαλος χωριού, σαν κι εκείνους.

» Ένα βράδυ ήμασταν πάλι με τον Ναζμή στο δωμάτιό μας στο ιεροδιδασκαλείο και τα λέγαμε. Μου διάβασε το γράμμα που

είχε λάβει κείνη τη μέρα από το χωριό. Του έγραφε ο πατέρας του. Μετά από τα καθιερωμένα χαιρετίσματα και λοιπά, του έλεγε ότι είχε πεθάνει ο συνταξιούχος και άξιος δάσκαλος και χότζας τους και δεν υπήρχε πλέον στο χωριό άνθρωπος για να κάνει τις κηδείες, να τελέσει γάμους, να διαβάζει τις προσευχές στο τζαμί και να κάνει τα μαθήματα στο σχολείο. Του ζητούσε λοιπόν, αν έβρισκε κάποιον, να τον έστελνε στο χωριό. Χρειάζονταν έναν κατάλληλο χότζα-δάσκαλο.

» Ένιωσα αμέσως να περνάει μπρος από τα μάτια μου η ευτυχία που θα είχα, αν γινόμουν εκεί δάσκαλος. Μίλησα για όλα τα καθέκαστα με τον Ναζμή και αποφασίσαμε να πάω δάσκαλος στο χωριό του. Εκείνος έγραψε ένα γράμμα στον πατέρα του και μου το έδωσε.

» Νωρίς το άλλο πρωί πήρα τον δρόμο για το χωριό κρατώντας το γράμμα. Ύστερα από ένα ταξίδι εννιά-δέκα ωρών έφτασα τελικά κατάκοπος στον προορισμό μου την ώρα περίπου της βραδινής προσευχής. Όλοι βρίσκονταν είτε στις δουλειές τους είτε στα σπίτια τους. Ακόμη και το καφενείο στη μέση του χωριού ήταν έρημο και άδειο. Άφησα χάμω τη βαλίτσα μου και πήγα στο τζαμί όπου έκανα τη βραδινή προσευχή μου. Ύστερα ήρθα πάλι στο καφενείο. Είχα νιώσει τον καημό της ξενιτειάς πρώτη φορά πριν από οκτώ χρόνια τη μέρα που μπήκα στο ιεροδιδασκαλείο, και τώρα τον ένιωθα πάλι για δεύτερη φορά, αυτή τη μέρα που ξεκινούσα μια νέα ζωή στην ξενιτειά. Ναι, ήμουν ένας ξένος. Ένα μαθητούδι, χωρίς πείρα, χωρίς γνώση. Αποτραβήχτηκα σε μια γωνιά του καφενείου και κάθισα αμίλητος. Ο κόσμος ερχόταν, ένας-ένας, δύο-δύο, μου λέγανε «Καλώς ήρθες χότζα μου!», για να με καλοπιάσουν, και μετά κάθονταν στους πάγκους, για την ακρίβεια ξάπλωναν πάνω τους.

Αφού ήπιαν τους καφέδες και κάπνισαν τα τσιγάρα τους, ένας ηλικιωμένος χωριανός που έμαθα πως ήταν ο μουχτάρης (πρόεδρος) του χωριού, γύρισε και με ρώτησε:

ριό. Του έγραφε ο πατέρας του.
σματα και λοιπά, του έλεγε ότι
ξιος δάσκαλος και χότζας τους
ό άνθρωπος για να κάνει τις
αβάζει τις προσευχές στο τζαμί
χολείο. Του ζητούσε λοιπόν, αν
στο χωριό. Χρειάζονταν έναν

άει μπρος από τα μάτια μου η
εκεί δάσκαλος. Μίλησα για όλα
αποφασίσαμε να πάω δάσκαλος
να γράμμα στον πατέρα του και

τήρα τον δρόμο για το χωριό
από ένα ταξίδι εννιά-δέκα ωρών
προορισμό μου την ώρα περίπου
ρίσκονταν είτε στις δουλειές τους
το καφενείο στη μέση του χωριού
άμω τη βαλίτσα μου και πήγα στο
προσευχή μου. Ύστερα ήρθα πάλι
καημό της ξενιτειάς πρώτη φορά
που μπήκα στο ιεροδιδασκαλείο,
δεύτερη φορά, αυτή τη μέρα που
νιτειά. Ναι, ήμουν ένας ξένος. Ένα
ς γνώση. Αποτραβήχτηκα σε μια
ισα αμίλητος. Ο κόσμος ερχόταν,
νε «Καλώς ήρθες χότζα μου!», για
κάθονταν στους πάγκους, για την
.

ες και κάπνισαν τα τσιγάρα τους,
του έμαθα πως ήταν ο μουχτάρης
ε και με ρώτησε:

– Από πού έρχεσαι, ξένε;

» Εγώ κοκκίνισα και απάντησα ότι ήμουν ένας από τους μαθητές του τάδε ιεροδιδασκαλείου, ότι είχα έρθει από τόσο μακριά για να βρω κάπου να κερδίσω το ψωμί μου, και ότι είχα βρει το χωριό τους με τη μεσολάβηση του Ναζμή, συντρόφου μου στο ιεροδιδασκαλείο.

Ο μουχτάρης είπε:

– Πάρα πολύ ωραία! Και μετά γυρίζοντας προς τους άλλους χωριανούς πρόσθεσε: «Τα λέει ίδια σαν τον δικό μας, τον μακαρίτη Χότζα Φεϊζί. Μορφωμένος άνθρωπος!», είπε παινεύοντάς με. Τράβηξε ακόμη μια-δύο ρουφηξιές από το τσιγάρο του και με ρώτησε πάλι:

– Χότζα μου, εμείς σε χρειαζόμαστε εδώ. Να μιλήσουμε τώρα που είναι κι όλοι οι γείτονες παρόντες, να παζαρέψουμε. Κι αν είναι της τύχης, τότε θα γίνεις ο Χότζας μας και θα μείνεις εδώ. Οι όροι μας είναι τούτοι:

1. Θα κάνεις μάθημα στα παιδιά μας μέχρι τον Νοέμβριο.

2. Θα μας καλείς στην προσευχή πέντε φορές τη μέρα.

3. Θα ανοίγεις το σχολείο στην πρώτη πρωινή προσευχή και θα το κρατάς ανοιχτό μέχρι τη βραδινή προσευχή.

4. Θα πλένεις τους νεκρούς μας για να κηδευτούν.

5. (Δείχνοντας δύο σπασμένες φαλτσέτες στον τοίχο) θα ξυρίζεις τους συγχωριανούς.

6. Μετά την πρωινή προσευχή θα ψήνεις καφέ για όλους τους παριστάμενους συγχωριανούς και θα τους το δίνεις στο χέρι.

» Το καφενείο ήταν στενό και φωτιζόταν μόνο από μια μικρή λάμπα θυέλλης. Ο αριθμός των πελατών που ήσαν εκεί υπερέβαινε κατά πολύ τη χωρητικότητά του. Καθόμουν κάθιδρος μέσα στη δύσοσμη ατμόσφαιρα από τα χνώτα και τη μυρωδιά των ποδιών, ακούγοντας τις ατέλειωτες λεπτομέρειες που εξακολουθούσε να

αραδιάζει ο μουχτάρης.

» Είχε έρθει η ώρα όπου οι χωριανοί θα αποφάσιζαν, μετά από τη βραδινή προσευχή, ποια θα ήταν η ετήσια απολαβή που θα δικαιούμουν να πάρω.

» Μετά από την προσευχή ήρθαμε πάλι στο καφενείο. Τα δύο πράγματα που με γέμιζαν με άγχος ήταν πρώτον το ξύρισμα με τη φαλτσέτα και δεύτερον το πλύσιμο του νεκρού. Θεωρούσα τα άρθρα 1, 2 και 3 των επιβεβλημένων όρων ως πρακτικά και ηθικά καθήκοντα που έπρεπε να αναλάβω, ενώ οι όροι που έθεταν τα άρθρα 4, 5, και 6 μου φαίνονταν ότι ήταν εξαιρετικά παράλογοι, ειδικά εκείνος που αφορούσε το ξύρισμα και ο άλλος με την κηδεία. Δεν μπορούσα να τους δεχτώ με καμία δύναμη. Ακόμη κι αν θα δεχόμουν να θυσιάσω την αξιοπρέπειά μου και να δεχτώ τους υπόλοιπους όρους, καταλάβαινα ότι δεν θα άντεχα να γίνω μπαρμπέρης και να ασχολούμαι με το βρώμικο κεφάλι και τα γένια του καθενός, και όσο για το πλύσιμο νεκρού ούτε καν μπορούσα να διανοηθώ να το κάνω.

» Μες στην κουβέντα που κάναμε επιχείρησα να φέρω το θέμα σε αυτούς τους δύο όρους και τους παρακάλεσα να αφαιρέσουν τουλάχιστον τον όρο του ξυρίσματος που στεκόταν μεταξύ των άλλων όρων σαν μαχαίρι που έσταζε αίμα και πλήγωνε την αξιοπρέπειά μου. Δεν είχα ακόμη αποσώσει την κουβέντα μου και πετάχτηκε πάνω ο μουχτάρης με ύφος πολύξερο.

– Άκου!... είπε. Εδώ δε σηκώνει απροσεξία. Ο μακαρίτης χότζας Φεϊζουλλάχ είχε κάνει ένα λάθος στα γεράματά του που μέχρι τώρα δεν του το συγχωρώ. Οι φαλτσέτες είναι δύο. Η μία είναι για τους φαλακρούς. Μ' αυτήν δεν ξυρίζουν τους άλλους. Μια μέρα βιαζόμουν. Πήγα και φώναξα τον χότζα από το μάθημα που έκανε κείνη την ώρα. Ήρθε και με ξύρισε στα γρήγορα έξω από το σχολείο. Ο ευλογημένος δεν έλεγε ποτέ του ψέματα. Σαν

χωριανοί θα αποφάσιζαν, μετά
θα ήταν η ετήσια απολαβή που

ρθαμε πάλι στο καφενείο. Τα δύο
ος ήταν πρώτον το ξύρισμα με τη
σιμο του νεκρού. Θεωρούσα τα
νων όρων ως πρακτικά και ηθικά
άβω, ενώ οι όροι που έθεταν τα
ότι ήταν εξαιρετικά παράλογοι,
ο ξύρισμα και ο άλλος με την
εχτώ με καμία δύναμη. Ακόμη κι
αξιοπρέπειά μου και να δεχτώ
βαινα ότι δεν θα άντεχα να γίνω
ι με το βρώμικο κεφάλι και τα
α το πλύσιμο νεκρού ούτε καν
νω.

κάναμε επιχείρησα να φέρω το
ους και τους παρακάλεσα να
ο του ξυρίσματος που στεκόταν
μαχαίρι που έσταζε αίμα και
Δεν είχα ακόμη αποσώσει την
πάνω ο μουχτάρης με ύφος

κώνει απροσεξία. Ο μακαρίτης
να λάθος στα γεράματά του που
. Οι φαλτσέτες είναι δύο. Η μία
υτήν δεν ξυρίζουν τους άλλους.
ώναξα τον χότζα από το μάθημα
και με ξύρισε στα γρήγορα έξω
δεν έλεγε ποτέ του ψέματα. Σαν

τέλειωσε λοιπόν το ξύρισμα συνειδητοποίησε ότι με είχε ξυρίσει με τη φαλτσέτα των φαλακρών. Όταν μου το είπε, αναπήδησα, ήταν όμως πλέον αργά. Όποτε θυμάμαι αυτή την ιστορία με πιάνει μια σιχαμάρα.

Κι εκείνος συνεχίζοντας μου είπε:

– Εσύ είσαι νέος, μην προσβάλεις έτσι τον άλλο.

Και ο μουχτάρης έκλεισε λέγοντας:

– Μπρος γείτονες, πάμε σπίτια μας.

» Δεν πρόλαβα να του απαντήσω, πριν αρθρώσω κουβέντα όλοι οι μπαρμπάδες είχαν σηκωθεί να φύγουν. Ένας Θεός ξέρει το τι πέρασα κείνη τη νύχτα. Ξάπλωσα στο κρεβάτι υποφέροντας. Το πρωί σηκώθηκα, άνοιξα το σχολείο και μάζεψα τα παιδιά. Ήμασταν στη δεύτερη ώρα. Είχα τελειώσει το μάθημα θρησκευτικών και μιλούσα στα παιδιά για θέματα ηθικής, τιμής και αξιοπρέπειας. Ενώ προσπαθούσα όσο μπορούσα καλύτερα να τους εξηγήσω ότι πάνω απ' όλα στον άνθρωπο χρειαζόταν η

Vue de Kirkissé Le jardin de la Liberté

σοβαρότητα, η τιμή και η αξιοπρέπεια, μπήκε στην τάξη ένας που κρατούσε μαγκούρα στο χέρι και φορούσε τσαρούχια στα πόδια του, ο οποίος ήρθε προς εμένα λέγοντας:

– Χότζα, έλα να με ξυρίσεις!

» Μόλις ένα λεπτό πριν μιλούσα στα παιδιά, τους μαθητές μου, και τους έλεγα πόσο σημαντικό είναι να γίνουν άνθρωποι με αξιοπρέπεια, οπότε κείνη τη στιγμή ένιωσα απέναντί τους να μικραίνω τόσο πολύ. Ένιωθα σαν να γκρεμιζόταν όλο το σχολείο πάνω στο κεφάλι μου.

» Είπα στον χωρικό ότι δεν θα μπορούσα να τον ξυρίσω και τον ξαπόστειλα. Η τιμωρία ήρθε πάραυτα. Το βράδυ στο καφενείο ο μουχτάρης και οι επίτροποι κάθονταν με ξινισμένες μούρες και έλεγαν διάφορα κατά του δασκάλου που δεν τηρούσε τους όρους. Είχα φτάσει στην πόρτα του καφενείου και κατάλαβα πως μιλούσαν για μένα, οπότε δεν τόλμησα να μπω μέσα. Ο μουχτάρης έλεγε κάτι βαριές κουβέντες που μου τρύπησαν τα αυτιά και με πλήγωσαν βαθιά. Με έκαναν να τρέμω. Έλεγε:

– Κι από πού τάχα κρατάει η σκούφια του... Ένας πειναλέος είναι που χόρτασε δύο μέρες φαΐ και μας κάνει τον καμπόσο.

» Όταν άκουσα αυτά τα λόγια γύρισα αθόρυβα στην κάμαρά μου και ετοίμασα το μπαούλο μου. Έφυγα από εκεί γεμάτος πίκρα, και βαθιά λύπηση για την κατάντια του χωριού, των χωρικών και θρηνούσα για τα μικρά παιδιά που χαραμίζεται η ζωή τους μέσα σε τέτοια σχολεία».

Έτσι κατέληξε τη διήγησή του. Όσο άκουγα έκπληκτος και με σεβασμό τη θυσία που είχε κάνει ο συνάδελφός μου χάριν της αξιοπρέπειάς του, εκείνος κρατούσε ένα μολύβι και χάραζε σ' ένα χαρτί κάποια πράγματα από τις τριαντάχρονες αναμνήσεις του. Ταυτόχρονα πρόσθετε ότι εξακολουθούσαν να υπάρχουν στη χώρα μας σχολεία και χωριά που δεν είχαν ακόμη απαλλαγεί από τέτοιου είδους συμφορές. Εκείνη την ώρα χτύπησε το κουδούνι

α, μπήκε στην τάξη ένας που
ρούσε τσαρούχια στα πόδια
ντας:

σα στα παιδιά, τους μαθητές
είναι να γίνουν άνθρωποι με
μή ένιωσα απέναντί τους να
α γκρεμιζόταν όλο το σχολείο

μπορούσα να τον ξυρίσω και
ραυτα. Το βράδυ στο καφενείο
νταν με ξινισμένες μούρες και
ο που δεν τηρούσε τους όρους.
αφενείου και κατάλαβα πως
λμησα να μπω μέσα. Ο μου-
ες που μου τρύπησαν τα αυτιά
ν να τρέμω. Έλεγε:
σκούφια του... Ένας πεναλέος
αι μας κάνει τον καμπόσο.
γύρισα αθόρυβα στην κάμαρά
ου. Έφυγα από εκεί γεμάτος
ην κατάντια του χωριού, των
ά παιδιά που χαραμίζεται η ζωή

ου. Όσο άκουγα έκπληκτος και
νει ο συνάδελφός μου χάριν της
σε ένα μολύβι και χάραζε σ' ένα
ριαντάχρονες αναμνήσεις του.
ολουθούσαν να υπάρχουν στη
δεν είχαν ακόμη απαλλαγεί από
την ώρα χτύπησε το κουδούνι

για να μπω στο μάθημα κι έτσι δεν μπόρεσα να ακούσω το υπόλοιπο της ιστορίας. Όση ώρα έκανα το μάθημα είχα μπρος στα μάτια μου κείνη την αξιοσέβαστη φυσιογνωμία και φλεγόμουν από την περιέργεια να μάθω τη συνέχεια του βίου του.

*

3. Ο Χότζας Ντουρμούς (μια ιστορία του συναφιού μας)

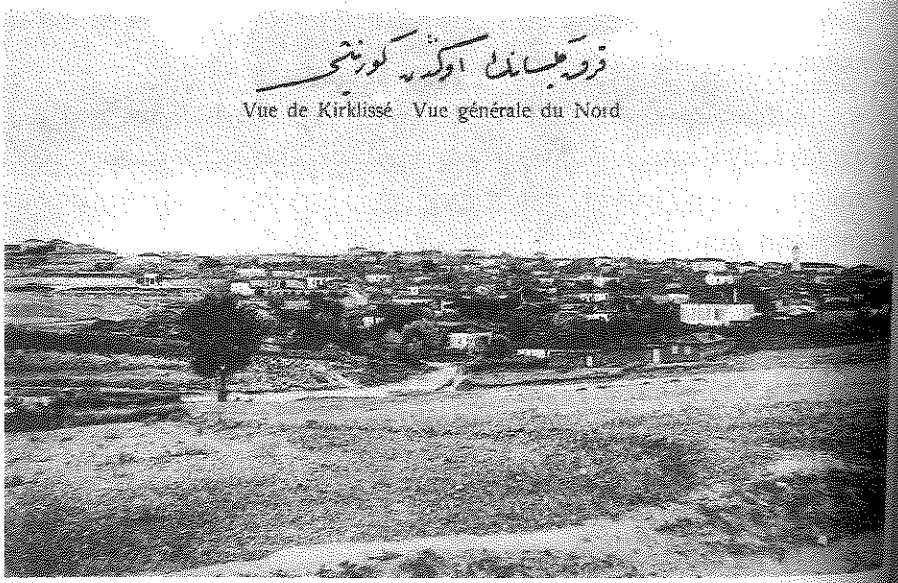
Ο σεβαστός χότζας που είχε τελειώσει το διδασκαλείο και είχε αποφοιτήσει, μας κάλεσε στο σχολείο και μας σύστησε την πιο σημαντική προσωπικότητα του χωριού, τον Βελή Αγά, με σκοπό να του δείξει τον χώρο της εκπαίδευσής του. Ο Βελή Αγάς ήταν ένας άνθρωπος γελαστός, με το χαμόγελο στα χείλη και με μάτια σπινθηροβόλα κι έξυπνα κάτω από το μεγάλο σαρίκι του. Είχε διατελέσει δέκα χρόνια περίπου φοροεισπράκτορας και μέλος διοικητικού συμβουλίου, κάποια χρόνια διευθυντής περιφέρειας, και σε αυτές τις θέσεις είχε αντιμετωπίσει διάφορες δυσκολίες της ζωής. Έτσι τώρα έδειχνε στον συνομιλητή του ότι ήταν ένα άτομο πεπειραμένο από κάθε άποψη.

Καθώς προσπαθούσα να του εξηγήσω ότι ένας λαός χωρίς σχολεία είναι ένας λαός που δεν έχει μέλλον, εκείνος με άκουγε με πολύ προσοχή δίνοντας απαντήσεις που έδειχναν ότι αποδεχόταν τη γνώμη μου.

Όταν η κουβέντα ήρθε στην ευτυχία και ευδαιμονία που εξασφαλίζει η μόρφωση, πήρε μια βαθιά ανάσα. Σκορπίζοντας στον αέρα δαχτυλίδια με τον καπνό του τσιγάρου του έδειξε προς τον δάσκαλο που καθόταν δίπλα του κι είπε:

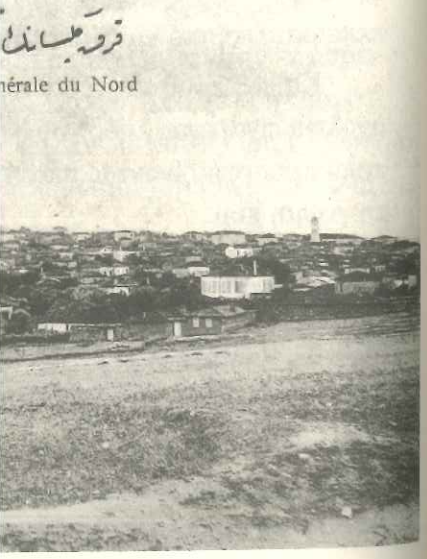
– Πριν πάρουμε αυτόν τον χότζα-δάσκαλο, στο χωριό μας δεν υπήρχε μήτε ένας που να ξέρει γραφή και ανάγνωση. Είναι αδύνατο να σας περιγράψω τις ταλαιπωρίες που περάσαμε στα τρομερά

χρόνια του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου. Ερχόταν μια διαταγή από τον δήμο[10] ή τα γράμματα που μας έστελναν τα παιδιά μας από τον στρατό και είχαμε μεγάλη δυσκολία μέχρι να βρούμε πώς θα τα διαβάσουμε. Στο χωριό μας ήταν ένας χότζας-δάσκαλος που τον έλεγαν Ντουρμούς. Ο ευλογημένος, όταν του έδινες ένα χαρτί, έστω και με μια αράδα, έπαιρνε ύφος περισπούδαστο δήθεν ότι το διάβαζε, φορούσε τα γυαλιά του που ήταν δεμένα με ένα σωρό σπάγκους, στεκόταν ατέλειωτη ώρα πάνω σε κάθε λέξη και τέλος σου πετούσε μερικές αρλούμπες. Ήταν χειμώνας. Μια μέρα καθόμασταν στο καφενείο πέντε-δέκα γέροι και μιλούσαμε για τον πόλεμο που συνέχιζε, για τις μάχες στο Τσανάκαλε, αγωνιούσαμε για τη ζωή και την υγεία των παιδιών μας. Έξω είχε σφοδρή χιονοθύελλα και πολύ δυνατό κρύο. Ο δασοφύλακας του δήμου μπήκε στο καφενείο κρατώντας στα μελανιασμένα χέρια του ένα χαρτί και το έδωσε στον μουχτάρη. Ήταν ένα διάταγμα γραμμένο στα τουρκικά και απευθυνόταν σε αυτόν. Δεν είχαμε κανέναν άλλο να αποταθούμε για να το διαβάσει εκτός από τον χότζα Ντουρμούς,

Vue de Kirklissé Vue générale du Nord

ολέμου. Ερχόταν μια διαταγή
ας έστελναν τα παιδιά μας από
ολία μέχρι να βρούμε πώς θα
ένας χότζας-δάσκαλος που τον
όταν του έδινες ένα χαρτί, έστω
περισπούδαστο δήθεν ότι το
ου ήταν δεμένα με ένα σωρό
πάνω σε κάθε λέξη και τέλος
Ήταν χειμώνας. Μια μέρα
κα γέροι και μιλούσαμε για τον
στο Τσανάκαλε, αγωνιούσαμε
ιδιών μας. Έξω είχε σφοδρή
ο. Ο δασοφύλακας του δήμου
α μελανιασμένα χέρια του ένα
Ήταν ένα διάταγμα γραμμένο
υτόν. Δεν είχαμε κανέναν άλλο
κτός από τον χότζα Ντουρμούς,

παρόλο που δεν του είχαμε εμπιστοσύνη ότι θα το διάβαζε σωστά και θα ερμήνευε επακριβώς το νόημά του.

Ο μουχτάρης πήγε βρήκε τον χότζα και ήρθαν μαζί στο καφενείο. Εκείνος κάθισε επί μία ώρα και κοίταζε το γράμμα που ήταν όλο κι όλο μια αράδα. Εντέλει κατάφερε να αποκωδικοποιήσει ότι ήταν για την αποστολή αλεύρου, όσο βάρος σήκωναν τρία γαϊδούρια. Όντας στον τρίτο χρόνο του πολέμου, με μεγάλη ανέχεια παντού, δεν μπορούσαμε να εξηγήσουμε το λόγο που η Δημαρχία ζητούσε τρία φορτία αλεύρι. Αλλά η διαταγή αυτό έλεγε. Δώσαμε στον δασοφύλακα ένα σημείωμα ότι είχαμε λάβει τη διαταγή, και αφού έφυγε αυτός, μας έζωσαν οι σκέψεις. Καταρχάς οι χωριανοί δεν είχαν τίποτα από σοδιά. Μέσα στη βαρυχειμωνιά δεν είχαν καμία δυνατότητα να αλέσουν δημητριακά, καθώς τους έλειπαν αραμπάδες, αμάξια, άνθρωποι για να δουλέψουν. Ήταν πολύ δύσκολο με τέτοιο καιρό να συγκεντρώσεις τρία φορτία αλεύρι σε ένα χωριό με τριάντα οικογένειες, όπου τα δημητριακά που θα τρώγαμε τα αλέθαμε στο σπίτι μας κάθε μέρα στον χειρόμυλο. Εξάλλου στο χωριό είχαμε απομείνει επτά γέροι το όλο. Τέλος πάντων, ειδοποιήσαμε κάθε σπίτι να ετοιμάσουν από τη σοδιά τους τρεις έως πέντε οκάδες αλεύρι.

Είχαν ήδη περάσει τρεις μέρες αλλά δεν είχε φανεί κανείς για να φέρει έστω και μία οκά. Ο δασοφύλακας της περιφέρειας είχε έρθει με δεύτερο σημείωμα για να μηνύσει ότι δεν υπήρξε ανταπόκριση στη διαταγή που είχε σταλεί πριν τρεις μέρες. Νέα αναστάτωση. Βαλθήκαμε να γυρνάμε πόρτα-πόρτα και να μαζεύουμε το αλεύρι εισπράττοντας μαζί τις βλαστήμιες και κατάρες των γυναικών. Καταφέραμε να κάνουμε ένα τσουβάλι αλεύρι, αλλά για το υπόλοιπο δεν υπήρχε περίπτωση να εξασφαλιστεί από τούτο εδώ το χωριό. Αφήσαμε το γεμάτο τσουβάλι στον τοίχο του καφενείου και μας έζωσαν οι σκέψεις. Τι μπορούσαμε να κάνουμε. Ποιος μπορούσε να βρει κάτι που δεν υπήρχε. Είχαμε μαζευτεί και το κουβεντιάζαμε γεμάτοι έγνοια όταν ο

δασοφύλακας της περιοχής, που καθόταν σε μια άκρη του καφενείου για να ζεσταθεί, μας είπε με ένα ύφος βαριεστημένο με όλη αυτή την υπόθεση:

– Μα τι είναι πια τόση σκέψη και κακό; Είναι ανίκανο τάχα ολάκερο χωριό να εξασφαλίσει τρία φορτία ξύλα για το σχολείο της περιοχής; Με βάλατε να έρθω ως εδώ και να κάνω δύο φορές κόπο, με τέτοιο καιρό.

Στο άκουσμα αυτό τα χάσαμε ολότελα. Τι είχε ζητηθεί από μας να δώσουμε, μήπως αλεύρι ή μήπως ξύλα; Για να πούμε την αλήθεια η αμάθειά μας δεν μας επέτρεπε να ξέρουμε την ομοιότητα που είχαν αυτές οι δύο λέξεις μεταξύ τους. Μα ούτε και στον χότζα Ντουρμούς είχαμε εμπιστοσύνη ότι θα μας τα διάβαζε σωστά. Του ξαναδώσαμε το σημείωμα και του βάλαμε τις φωνές να μας το διαβάσει πάλι. Αυτός σκούπισε για πολλή ώρα τα γυαλιά του και μετά συγκεντρώθηκε και βάλθηκε να συλλαβίζει τα γράμματα. «Αλεύρι, αλεύρι». Επέμενε στο «αλεύρι» αυτός, ενώ ο δασοφύλακας αντίθετα έλεγε πως έγραφε «ξύλα».[11] Κι όσο αυτοί οι δύο συνέχιζαν να φωνασκούν με τα ξύλα και το αλεύρι, ο μουχτάρης, ξαφνικά με μια ασυνήθιστη έκλαμψη που συμβαίνει στο μυαλό κάποιου σε δύσκολες περιστάσεις, είπε:

– Σταθείτε! Θα τακτοποιήσω εγώ το ζήτημα. Και πρότεινε να δώσουμε το σημείωμα να μας το διαβάσει και ο μεγάλος γιος Χατζήζαντε που είχε έρθει εκείνη τη μέρα στο χωριό με άδεια από το ιεροδιδασκαλείο της περιφέρειας όπου σπούδαζε.

Βρήκαμε το παιδί και του δώσαμε να μας διαβάσει το σημείωμα. Έλεγε πως ζητούσαν να στείλουμε τρία φορτία ξύλα για τις ανάγκες του σχολείου του δήμου. Ενώ ο χότζας Ντουρμούς συνέχιζε να μουρμουρίζει «αλεύρι, αλεύρι», ο μουχτάρης όρμησε έξω από το καφενείο χαρούμενος σαν αχθοφόρος που απαλλάχτηκε από το φορτίο του, και άρχισε να φωνάζει δεξιά-αριστερά την καλή είδηση στους γείτονες να φέρουν καθένας ένα-δύο κομμάτια ξύλα

και ότι το αλεύρι που είχε συγκεντρωθεί θα τους επιστρεφόταν.

Είχαμε ακούσει προσηλωμένοι την ιστορία του Βελή Αγά μέχρι εδώ και πνιγήκαμε στα γέλια, όταν μας είπε ότι ο χότζας Ντουρμούς ακόμη και σήμερα επέμενε ότι «το χαρτί έγραφε αλεύρι».

*

4. Κάποια πράγματα που τσακίζουν την ορμή της νιότης

Ο Μπεντί φέτος θα τέλειωνε πια το Διδασκαλείο, θα έπαιρνε το πτυχίο του και από κει και πέρα θα δίδασκε γεμάτος κέφι και διάθεση να μεταδώσει τους καρπούς της ευφυΐας, της μόρφωσης και της καλής ανατροφής του στα παιδιά της περιοχής όπου θα έβγαζε το ψωμί του.

Έτσι σκεφτόταν πάντα. Υπάρχουν άνθρωποι που πικραίνονται όταν βλέπουν τα παιδάκια του έθνους τους να περνούν την πολύτιμη ζωή τους χωρίς εκπαίδευση, παίζοντας με τις ώρες στους δρόμους· τα κοιτάνε και σκέφτονται:

– Αχ, ας ήμουν δάσκαλος σε μια μικρή κωμόπολη! Θα στρωνόμουν στη δουλειά και θα μάζευα όλα τα πιτσιρίκια που σπαταλούν με άθλιο τρόπο τη ζωή τους μες στους δρόμους, θα τα έβαζα κάτω από τη στέγη της μόρφωσης και της παιδείας και θα πάσχιζα από το πρωί ως το βράδυ να τα κάνω να μάθουν τις αρχές της θρησκείας, τα έθιμα και τις παραδόσεις, τα ιερά κείμενα, με λίγα λόγια, θα τους μάθαινα όλα τα ανθρώπινα... Να τα έβλεπα να γίνονται άνθρωποι ωφέλιμοι για την πατρίδα και να καμαρώνω. Τέτοια σκεφτόταν και γι' αυτό τον σκοπό δούλευε και αγωνιζόταν.

Τη χρονιά εκείνη οι εξετάσεις είχαν αρκετά επίσημο χαρακτήρα και ο Μπεντί είχε πάρει το απολυτήριό του με άριστα. Δεν τον κρατούσε ο τόπος από τη χαρά που είχε, ήταν πανευτυχής που έβλεπε να πλησιάζει προς τον ιερό στόχο του. Του είχαν γίνει

προτάσεις να πάει δάσκαλος σε άψογα σχολεία στην πρωτεύουσα του νομού αλλά εκείνος τις είχε απορρίψει και δέχτηκε να πάει διευθύνων δάσκαλος σε μια κεντρική κωμόπολη, η οποία βρισκόταν σε παντελή ένδεια από κάθε άποψη και όπου στις μέρες μας δεν θα καταδεχόταν κανένας νέος να πάει για να ζήσει εκεί.

Παρέλαβε την απόφαση του διορισμού του κι έφτασε στην κωμόπολη όπου επισκέφτηκε τον καϊμακάμη (διοικητής) της περιφέρειας, έναν άνθρωπο που φαινόταν να αγαπάει τη μόρφωση, ο οποίος του υποσχέθηκε ότι θα βοηθήσει σε όποιο θέμα ήθελε προκύψει.

Την επομένη θα άνοιγε το σχολείο, θα καθόταν στο γραφείο του, θα έκανε τις εγγραφές και στη συνέχεια θα μετέδιδε στα παιδιά του όλη τη γνώση και την κατάρτιση που είχε αποκτήσει στα σχολεία που είχε πάει εδώ και δεκαπέντε χρόνια. Το άλλο πρωί έσπευσε στο σχολείο για να βρεθεί μπροστά σε ένα πλινθόκτιστο κρατικό κτίριο, παραμελημένο, σχεδόν ερείπιο. Δεν ήταν δυνατό να αποδεχτεί ότι θα έβαζε μέσα εδώ τα παιδιά, μια νέα γενιά, με κίνδυνο της ζωής τους, κάνοντάς τους μάθημα υπό την απειλή του θανάτου. Κάθισε λοιπόν και έγραψε την ακόλουθη αίτηση στη νομαρχιακή διοίκηση:

> Προς τη Νομαρχία Χ
>
> Αξιότιμε κύριε φίλε των γραμμάτων,
>
> Το σχολικό κτίριο είναι ένα ερείπιο, εντελώς ακατάλληλο για να χρησιμοποιεί ως στέγη με όρους που επιβάλλει η σύγχρονη επιστήμη. Το σχολείο δεν έχει φως και αέρα που είναι στοιχεία απαραίτητα για την υγεία, είναι σαν κελί φυλακής, γεμάτο υγρασία. Θέτουμε υπόψη σας το θέμα αιτούμενοι την επέμβασή σας ώστε να μην υποστούν κάποια βλάβη οι ζωές μικρών παιδιών μέσα σε αυτόν τον χώρο, αλλά να γίνουν ορισμένες μικρές επεμβάσεις ώστε το κτίριο να χρησιμοποιηθεί έχοντας εξασφαλιστεί ορισμένοι κανόνες υγιεινής...

Την αίτηση αυτή ο καϊμακάμης της περιφέρειας την είχε προωθήσει στην τοπική επιτροπή Δημόσιας Εκπαίδευσης, μια αδαή επιτροπή εκλεγμένη από τους κάτοικους της κωμόπολης. Ο Μπεντί περίμενε ανυπόμονα απάντηση, ωστόσο η εν λόγω τοπική επιτροπή, η οποία και κρατούσε στα χέρια της τις τύχες μιας ολόκληρης κωμόπολης στον τομέα της παιδείας, δεν έλεγε με τίποτα να συνεδριάσει. Πέρασαν δύο εβδομάδες και στο σχολείο είχαν κάνει εγγραφή αρκετά παιδιά. Εκτός από την κατάσταση του σχολικού κτιρίου που ήταν ακατάλληλο από άποψη υγιεινής για τα παιδιά, υπήρχε και έλλειψη σε εκπαιδευτικό υλικό, όπως για παράδειγμα, δεν υπήρχαν χάρτες.

Ήταν μια Πέμπτη. Είχε να παραδώσει το μάθημα των μαθηματικών, να διδάξει στα παιδιά γεωγραφία χρησιμοποιώντας έναν χάρτη και να τους βάλει ασκήσεις με την κλίση των ουσιαστικών και των ρημάτων. Δεν υπήρχε όμως να γίνει κανένα από αυτά τα μαθήματα. Επειδή ήταν Πέμπτη το σχολείο έκλεισε από το μεσημέρι[12] και ο Μπεντί τράβηξε κατευθείαν για τον καϊμακάμη, στον οποίο εξήγησε επί μακρόν ότι δεν είχε πάρει απάντηση στην αίτηση που είχε καταθέσει πριν δεκαπέντε μέρες. Είπε πόσο στενοχωριόταν για την κακή κατάσταση των παιδιών, για τις ελλείψεις στο σχολείο. Ο καϊμακάμης άκουσε τον συνομιλητή του με ένα ύφος που έδειχνε ότι συμμερίζεται τη στενοχώρια του και έπειτα, με τη συνηθισμένη γλώσσα, την αποκτημένη από πολύχρονη εμπειρία στην πολιτική, είπε:

– Η αίτησή σας έχει προωθηθεί στην Επιτροπή. Να την αναζητήσετε εκεί!

Αυτή ήταν η απάντηση που πήρε κι έφυγε ο Μπεντί από τη Νομαρχία. Τώρα ο νεαρός μας λάτρης του καθήκοντος βρισκόταν σε δίλημμα που του δημιουργούσε αντικρουόμενα συναισθήματα. Από τη μια, η ανατροφή και η φωνή της συνείδησής του τού υπαγόρευαν να σώσει τα παιδάκια, τους υποψήφιους πολίτες του μέλλοντος, από το σκοτεινό και υγρό κελί της φυλακής, και από

την άλλη βρισκόταν μπρος στην επιλογή να μην θίξει τίποτα από όσα οι αρμόδιοι σκέφτονταν κι ένιωθαν, ακριβώς όπως τα είχαν μάθει από τους πατέρες τους, δηλαδή να μην κουράσει καν το μυαλό του για κάτι τόσο ασήμαντο. Αφού στάθηκε λίγη ώρα γεμάτος δισταγμό και αναμονή μπρος στην κρατική πόρτα, τελικά αποφάσισε να ακολουθήσει εκείνο που του επέβαλε το καθήκον και η συνείδησή του, και να κυνηγήσει το θέμα, να βρει την Επιτροπή, να τους παρακαλέσει, να τους ικετέψει, ακόμη και να επιμείνει. Βάλθηκε να σκέφτεται πώς θα μπορούσε να βρει τη λεγόμενη Υποεπιτροπή, εκείνο το μόρφωμα της φαντασίας, του οποίου δεν είχε αξιωθεί να γνωρίσει παρά μόνο τον πρόεδρό της.

Πήγε στο καφενείο που βρισκόταν στο κέντρο της κωμόπολης. Ήταν χαμηλοτάβανο, με λιγοστό φως, σχεδόν σκοτεινό, τα σπασμένα τζάμια στα παράθυρά του ήταν καλυμμένα με εφημερίδες. Μπαίνοντας μέσα είδε τον κύριο Πρόεδρο της Επιτροπής καθισμένο γύρω από ένα βρομερό τραπέζι, με καρέκλες που οι ψάθες τους είχαν διαλυθεί, να παίζει απορροφημένος από το πρωί χαρτιά. Πήγε και κάθισε δίπλα του, χωρίς να πει κουβέντα, δεν κατάφερε ούτε η «Καλημέρα» του να ακουστεί.

Κάποια στιγμή επιχείρησε να μιλήσει για το θέμα χωρίς να περιμένει να τελειώσει το παιχνίδι, αλλά του κόπηκε όλο το θάρρος μπροστά στο οργισμένο και άγριο βλέμμα του κυρίου Προέδρου. Πίσω από τα ραγισμένα γυαλιά του, από τα πολλά νεύρα έσφιγγε τα τραπουλόχαρτα ανάμεσα στα δάκτυλά του σαν νά 'θελε να τα λιώσει, και σε κάθε χαρτί που έριχνε κατέβαζε και μια γερή γροθιά στο τραπέζι. Έτσι ο Μπεντί αναγκάστηκε να μείνει επί ώρες στο καφενείο και να υποστεί τη δηλητηριασμένη από τους καπνούς των τσιγάρων και βρώμικη ατμόσφαιρα.

Σε ένα επόμενο παιχνίδι η τύχη χαμογέλασε στον κύριο Πρόεδρο. Ο Μπεντί, βλέποντας το πρόσωπο του τελευταίου να αλλάζει, να παίρνει ένα χαμόγελο τη θέση του εκνευρισμού, έχασε την υπομονή του και μη θέλοντας να αφήσει την ευκαιρία να του

ιλογή να μην θίξει τίποτα από
ωθαν, ακριβώς όπως τα είχαν
αδή να μην κουράσει καν το
το. Αφού στάθηκε λίγη ώρα
ος στην κρατική πόρτα, τελικά
που του επέβαλε το καθήκον
ηγήσει το θέμα, να βρει την
α τους ικετέψει, ακόμη και να
πώς θα μπορούσε να βρει τη
μόρφωμα της φαντασίας, του
ει παρά μόνο τον πρόεδρό της.
ταν στο κέντρο της κωμόπολης.
ό φως, σχεδόν σκοτεινό, τα
ου ήταν καλυμμένα με εφημε-
κύριο Πρόεδρο της Επιτροπής
ό τραπέζι, με καρέκλες που οι
ει απορροφημένος από το πρωί
ου, χωρίς να πει κουβέντα, δεν
να ακουστεί.
α μιλήσει για το θέμα χωρίς να
αλλά του κόπηκε όλο το θάρρος
βλέμμα του κυρίου Προέδρου.
ου, από τα πολλά νεύρα έσφιγγε
δάκτυλά του σαν νά 'θελε να τα
νε κατέβαζε και μια γερή γροθιά
κάστηκε να μείνει επί ώρες στο
ηριασμένη από τους καπνούς των
α.
τύχη χαμογέλασε στον κύριο
το πρόσωπο του τελευταίου να
τη θέση του εκνευρισμού, έχασε
ς να αφήσει την ευκαιρία να του

ξεφύγει, τόλμησε να πει με διστακτική και τρεμάμενη φωνή:

– Κύριε Πρόεδρε, τι απέγινε η αίτησή μας σχετικά με το θέμα του σχολείου; Μήπως η Επιτροπή σας έχει πάρει κάποια απόφαση;

Ο Πρόεδρος σβούρισε με ορμή στο τραπέζι τον ρήγα σπαθί που είχε στο χέρι, σαν να τον κατεύθυνε στο κεφάλι του δασκάλου, του έριξε ένα βλέμμα γεμάτο οργή και μίσος που ξεχείλιζε από τον στενό σκελετό των γυαλιών του, και είπε στον κακόμοιρο νέο:

– Να σου πω κάτι, Δάσκαλε, το παράκανες! Δεν είναι ούτε δεκαπέντε μέρες ακόμη που έχεις κάνει την αίτηση. Τι νόημα έχει να φέρνεις το θέμα ξανά και ξανά, και ειδικά να με απασχολείς για άσχετα πράγματα ακριβώς πάνω στο παιχνίδι μου; Μέσα σ' αυτά τα κτίρια μορφωθήκαμε εμείς όλοι που βλέπεις, και ας μη σας αρέσουν τώρα.

Ο Μπεντί ταρακουνήθηκε λες και τον είχε χτυπήσει κεραυνός κατακέφαλα, και το μόνο που κατάφερε ήταν να μουρμουρίσει μερικά λόγια μέσα στο στόμα του:

– Να με συμπαθάτε, κύριε, αλλά επειδή δεν έχω δυνατότητα να σας συναντήσω αλλού πουθενά εκτός από το καφενείο, στην ώρα του παιχνιδιού, αλλά και επειδή περιμένω δύο με τρεις ώρες εδώ να τελειώσει το παιχνίδι, κατέληξα ότι δεν πρόκειται να τελειώσει εύκολα, γι' αυτό και αναγκάστηκα να σας μιλήσω. Σκεφτείτε, σας παρακαλώ, ότι αυτά τα παιδιά ανήκουν στη χώρα μας, στον λαό μας, στους άμοιρους ομοεθνείς μας.

Και μόλις τα είπε αυτά, με την προσβολή να τον τσούζει σαν χαστούκι στο πρόσωπο, προχώρησε μέσα από το πλήθος και βγήκε τρέχοντας από το καφενείο, για να γλιτώσει από το βάρος των ειρωνικών βλεμμάτων που έπεφταν πάνω του. Ο κύριος Πρόεδρος μπουρινιασμένος, γιατί του απέσπασαν την προσοχή την ώρα της παρτίδας του, άρχισε να λέει διάφορα τώρα πίσω από τη πλάτη του

δασκάλου. Ο Μπεντί φεύγοντας από κει πήγε κατευθείαν στο σχολείο όπου βυθίστηκε σε σκέψεις με το κεφάλι χωμένο μέσα στα δύο του χέρια. Ένιωθε πως όλες εκείνες οι λαμπρές προσδοκίες και τα όνειρα που έτρεφε από την πρώτη μέρα που μπήκε στο Διδασκαλείο μέχρι τη στιγμή που διορίστηκε δάσκαλος στην κωμόπολη, συνθλίβονταν τώρα μπροστά στη βαριά προσβολή ενός τόσο απολίτιστου, τόσο αμόρφωτου ανθρώπου. Ωστόσο η νεαρή και ευγενική ψυχή του και πάλι δεν μπορούσε να καταπιεί την ταπείνωση που υφίστατο σε αντάλλαγμα του καθήκοντος απέναντι στον νόμο και τη συνείδησή του. Έπρεπε να συνεχίσει, φροντίζοντας την υγεία και πρόοδο των παιδιών του. Κάθισε λοιπόν κι έγραψε το παρακάτω υπόμνημα στον περιφερειάρχη κι έπειτα απογοητευμένος, με πόνο στην καρδιά και την ψυχή, έφυγε από τη μικρή πόλη...

Προς τη Διοίκηση της Περιφέρειας Χ

Η αγωγή και ο χαρακτήρας μου δεν μου επιτρέπουν να σωπάσω βλέποντας τη ζωή των παιδιών μας να χαραμίζεται στο παρόν σχολικό κτίριο που δεν διαφέρει καθόλου από φυλακή προϊστορικών εποχών· και ούτε θέλω να παριστάνω τον δεσμοφύλακα σαν να ήταν τα παιδιά μας κατάδικοι που πρέπει να ζουν μέσα σε κείνο το σκοτεινό γεμάτο υγρασία κελί φυλακής. Αντί να λιώνω από καημό βλέποντας τους ελπιδοφόρους πυρσούς του γένους μου καθημερινά να σβήνουν, προτιμώ να εγκαταλείψω αυτό το επάγγελμα που αγαπώ σαν τη ζωή μου και σέβομαι την ιερότητά του, ρισκάροντας ακόμη και την εξαθλίωσή μου.

Ένας Περιφερειάρχης που έχει την επίσημη αρμοδιότητα να επιδιορθώσει και να ανακαινίσει και πέντε και δέκα κτίρια αλλά αντιθέτως αρκείται να μεταφέρει το σχετικό αίτημά μας στην Επιτροπή θεμάτων παιδείας· ένας Πρόεδρος Επιτροπής που δεν κουνιέται από τη θέση του στο τραπέζι της χαρτοπαιξίας όλη μέρα στη βρώμικη ατμόσφαιρα ενός καφενείου και που η καρδιά του δεν συγκινείται με κανενός

πό κει πήγε κατευθείαν στο
με το κεφάλι χωμένο μέσα στα
νες οι λαμπρές προσδοκίες και
τρώτη μέρα που μπήκε στο
ι διορίστηκε δάσκαλος στην
οστά στη βαριά προσβολή ενός
υ ανθρώπου. Ωστόσο η νεαρή
εν μπορούσε να καταπιεί την
αγμα του καθήκοντος απέναντι
Έπρεπε να συνεχίσει, φροντί-
παιδιών του. Κάθισε λοιπόν κι
στον περιφερειάρχη κι έπειτα
διά και την ψυχή, έφυγε από τη

φέρειας Χ

ρας μου δεν μου επιτρέπουν να
των παιδιών μας να χαραμίζεται
που δεν διαφέρει καθόλου από
χών· και ούτε θέλω να παριστάνω
ήταν τα παιδιά μας κατάδικοι που
ο το σκοτεινό γεμάτο υγρασία κελί
πό καημό βλέποντας τους ελπιδο-
υς μου καθημερινά να σβήνουν,
αυτό το επάγγελμα που αγαπώ σαν
ν ιερότητά του, ρισκάροντας ακόμη

ς που έχει την επίσημη αρμοδιότητα
ακαινίσει και πέντε και δέκα κτίρια
να μεταφέρει το σχετικό αίτημά μας
παιδείας· ένας Πρόεδρος Επιτροπής
τη θέση του στο τραπέζι της
στη βρώμικη ατμόσφαιρα ενός
διά του δεν συγκινείται με κανενός

άλλου είδους έγνοια· μια δυστυχισμένη κωμόπολη, η οποία για Επιτροπή Θεμάτων Παιδείας έχει βοσκούς και αγελαδάρηδες και όχι μια επιτροπή που θα διευθετούσε με επιστημονική γνώση τα θέματα εθνικής παιδείας· όλη αυτή η φρικτή κατάσταση ρήμαξε και έκανε κομμάτια την καρδιά ενός νέου πιστού Τούρκου, ενός νέου δάσκαλου, όπως εγώ, ο οποίος έζησα επί δεκαπέντε μέρες όλες τις πικρές φάσεις μιας αδιαφορίας που δεν θα μπορώ να ξεχάσω, και δεν έχω πια άλλες δυνάμεις να αντέξω.

Συνημμένα υποβάλλω το έγγραφο της δεκαπενθήμερης μισθοδοσίας μου. Δεχθείτε το ως βοήθεια από έναν φτωχό δάσκαλο, που δεν έχει δεκάρα στην τσέπη του, και ξοδέψτε το για τις επιδιορθώσεις του σχολείου. Είθε ο Μεγαλοδύναμος να ανοίξει τις πύλες της πνευματικής επάρκειας της Διεύθυνσης Εθνικής Παιδείας, συμπεριλαμβανομένων και εσάς των ιδίων!

*

5. Η πικρή περιπέτεια ενός πρόσφυγα δάσκαλου

Είχα τελειώσει το πεντάωρο με τα μαθήματα που μου όριζε το εβδομαδιαίο πρόγραμμά μου, και στη μεγάλη κούραση και διανοητική εξάντλησή μου είχε έρθει να προστεθεί η νωχέλεια και ο λήθαργος που έφερνε η πολύ μεγάλη ζέστη.

Μετά από το σχολείο, είχα περάσει μία με δύο ώρες του ελεύθερου χρόνου που μου απέμενε, διαβάζοντας εφημερίδες, οι οποίες μετέφεραν καθημερινά τα γεγονότα και τις ειδήσεις, πράγμα ζωτικής σημασίας για μένα.

Η τελευταία επίθεση του Εθνικού Στρατού μας, με τη βοήθεια του Θεού, είχε στεφθεί με νίκη και τα πλήγματα που είχαμε καταφέρει στον εχθρό είχαν φέρει το χαμόγελο στα απελπισμένα χλωμά πρόσωπα όλων μας, οι ψυχές και οι καρδιές μας είχαν πλημμυρίσει χαρά.

Έφαγα με μεγάλη όρεξη το βραδινό μου και βγήκα από το σπίτι για να πάω μέχρι το εντευκτήριο, να διαβάσω τις εφημερίδες για να παρακολουθήσω πιο προσεκτικά τις πολεμικές επιχειρήσεις, με την ελπίδα επιπλέον να διακρίνω ανάμεσα στις γραμμές των εξαιρετικά συνοπτικών, ολιγόλογων επίσημων ανακοινώσεων, ότι πλησίαζε ο καιρός που θα ερχόταν η θεία δικαιοσύνη. Καθώς διάβαζα το κεντρικό άρθρο της «Ακσάμ», ήρθε κοντά μου ένα παιδί και μου είπε:

– Κύριε, είναι εδώ κάποιος από την Εντίρνε (Αδριανούπολη) και σας περιμένει στο πανδοχείο του Αχμέτ.

Δεν μου περνούσε από το μυαλό ποιος θα μπορούσε να με ψάχνει εδώ από την Αδριανούπολη. Η συνείδησή μου ωστόσο μού υπαγόρευε ότι, όποιος κι αν ήταν που με γνώριζε και ήθελε να με δει, ήταν κάποιος που είχε αφήσει τη δουλειά σου και είχε καταφέρει να φτάσει ως εδώ, όπου μη βρίσκοντας πιθανόν κάποιο μέρος να περάσει τη νύχτα, αναζητούσε ένα σπίτι να μείνει, οπότε και έπρεπε οπωσδήποτε να τον συναντήσω...

Σηκώθηκα αμέσως και κατευθύνθηκα προς το πανδοχείο. Στον δρόμο αναρωτιόμουν ποιος τάχα να ήταν από τους νέους μας που έμεναν εκεί. Την ώρα που ανέβαινα τα σπασμένα σκαλιά του πανδοχείου στο λιγοστό φως που έριχνε η σελήνη, εμφανίστηκε αντίκρυ μου ο άγνωστος επισκέπτης, ένας κουρελιάρης άγνωστος, ο οποίος όρμησε και με αγκάλιασε. Έκλαιγε γοερά και κρατώντας ταυτόχρονα με οδηγούσε στο δωμάτιό του.

– Έλα, αδελφέ μου, έλα μέχρι το δωμάτιο, για να καταλάβεις το μέγεθος της καταστροφής μου! Η τρεμάμενη φωνή που έλεγε με συγκίνηση αυτά τα λόγια ήταν μια φωνή οικεία στα αυτιά μου επί δέκα χρόνια, οπότε αναγνώρισα αμέσως ποιος ήταν απέναντί μου. Ήταν ο Σεγίτ Σελαμή, από το Εγρίντερε, δάσκαλος στο σχολείο του Ορφανοτροφείου του Κιρκ-Κιλισέ (Σαράντα Εκκλησιών). Είχαμε φτάσει στην πόρτα. Τον κοίταζα έχοντάς τα

βραδινό μου και βγήκα από το
ριο, να διαβάσω τις εφημερίδες
τικά τις πολεμικές επιχειρήσεις,
νω ανάμεσα στις γραμμές των
ν επίσημων ανακοινώσεων, ότι
αν η θεία δικαιοσύνη. Καθώς
σάμ», ήρθε κοντά μου ένα παιδί

τό την Εντίρνε (Αδριανούπολη)
ου Αχμέτ.
αλό ποιος θα μπορούσε να με
. Η συνείδησή μου ωστόσο μού
που με γνώριζε και ήθελε να με
ήσει τη δουλειά σου και είχε
μη βρίσκοντας πιθανόν κάποιο
τούσε ένα σπίτι να μείνει, οπότε
ναντήσω...
ευθύνθηκα προς το πανδοχείο.
άχα να ήταν από τους νέους μας
έβαινα τα σπασμένα σκαλιά του
έριχνε η σελήνη, εμφανίστηκε
ης, ένας κουρελιάρης άγνωστος,
ε. Έκλαιγε γοερά και κρατώντας
μάτιό του.
ι το δωμάτιο, για να καταλάβεις
! Η τρεμάμενη φωνή που έλεγε
μια φωνή οικεία στα αυτιά μου
σα αμέσως ποιος ήταν απέναντί
ό το Εγρίντερε, δάσκαλος στο
του Κιρκ-Κιλισέ (Σαράντα
πόρτα. Τον κοίταζα έχοντάς τα

χαμένα, δεν καταλάβαινα τίποτα κι ούτε μπορούσα να φανταστώ σε τί μπορούσε να οφείλεται ο καημός και η συγκίνηση αυτού του νέου, ο οποίος είχε φτάσει μέχρι εδώ γλιτώνοντας από την ανελέητη σκληρότητα των Ελλήνων.

Άνοιξε την πόρτα. Το δωμάτιο φωτιζόταν αχνά με μια μικρή λάμπα, στη μέση ήταν ριγμένο στο πάτωμα ένα κομμάτι ψάθα και πάνω της μια γυναίκα έκλαιγε με λυγμούς και χτυπιόταν, έχοντας δίπλα της ένα παιδάκι κοντά τριών χρόνων που μόλις είχε περάσει στην αιωνιότητα. Πάγωσα μπροστά σε τούτο το θλιβερό θέαμα.

Εδώ και πέντε μερόνυχτα η οικογένεια ήταν στους δρόμους για να ξεφύγει από την απάνθρωπη εξουσία που σκόρπιζε αίμα, βία και σκληρότητα. Είχαν περάσει δυσκολίες και το μονάκριβό τους αγοράκι, ο Αντνάν, κρύωσε και αρρώστησε. Η αδυσώπητη εκείνη δύναμη που λέγεται πεπρωμένο είχε ξεριζώσει και πάρει μέσα από τη στοργική αγκαλιά της κακόμοιρης μάνας το μωρό των τριών χρόνων, που μέχρι τότε δεν το αποχωριζόταν ούτε λεπτό.

Δεν κατάφερα να αρθρώσω ούτε μια λέξη παρηγοριάς σε κείνους τους δύο κακόμοιρους, που βρίσκονταν σ' έναν άγνωστο τόπο, σε ένα γυμνό δωμάτιο πανδοχείου, όπου κατέφυγαν, και καίγονταν από τον πόνο του πεθαμένου παιδιού τους. Έμεινα για λίγη ώρα άφωνος μπροστά σ' εκείνη την τρομερή εικόνα, όπου δέσποζαν τρία πράγματα, τρεις δυστυχίες σε ζωντανή μορφή. Η προσφυγιά, μια μάνα κι ένας πατέρας που είχαν χάσει το σπλάχνο τους, και ένας νεκρός... Έπρεπε να αποφασίσω γρήγορα, να γλωτώσω αυτούς τους δύσμοιρους μέσα στη νύχτα από το δωμάτιο του πανδοχείου. Ο κύριος Χασάν, από τους πρόκριτους της κωμόπολης, ο ένας που στήριζε χειμώνα καλοκαίρι τους άπορους και ανέστιους, όταν υπήρχε ανάγκη στέγης, άδειασε ένα καμαράκι, όπου είχαμε στεγαστεί κι εμείς πέρσι, και μετέφερε εκεί τους κακόμοιρους μαζί με το νεκρό τους.

Το ξημέρωμα, καθώς το μονάκριβο πλάσμα της οικογένειας

μεταφερόταν με τη συνοδεία πολύ κόσμου στην αιώνια κατοικία του, σ' αυτόν τον ξένο τόπο, η ατμόσφαιρα αντηχούσε από τις κραυγές και τα κλάματα της νεαρής μητέρας, και τους λυγμούς του Σεγίτ Σελαμή, βυθίζοντας όλους μας στη λύπη. Όλοι οι σεβαστοί δάσκαλοι που βρίσκονταν εκεί δεν αρκέστηκαν μόνο να συμμετέχουν στη θλίψη και τον πόνο του άμοιρου συναδέλφου μας από τη κατακερματισμένη μας πατρίδα, αλλά και μετέφεραν το μικροσκοπικό φέρετρο στα χέρια εκτελώντας έτσι το ηθικό καθήκον τους.

Υπάρχει τάχα λόγος να θυσιάσει κανείς την πατρίδα, την άνεση και την περιουσία του, και στο τέλος-τέλος το λατρευτό παιδί του; Σίγουρα δεν το κάνει για το κέφι του αλλά για να γλιτώσει από τη βία και τυραννία των Ελλήνων, οι οποίοι είχαν εγκαθιδρύσει μια φονική διοίκηση στη Θράκη... Πριν φύγουμε από το νεκροταφείο, γράψαμε στην ξύλινη ταφόπλακα που στήθηκε στον τάφο του Αντνάν:

Εδώ είναι το μνήμα του παιδιού μου Αντνάν
που το πήρε το μαύρο χώμα,
στη γη της προσφυγιάς, την Τουρκία.

Ο Αντνάν πέθανε. Ωστόσο ο θάνατός του είναι ένα μάθημα, ένα παράδειγμα για όλους τους Αντνάν μας που έμειναν πίσω και μεγαλώνουν. Άμοιρε λαέ! Πλησιάζουν οι μέρες που θα τελειώσουν τα βάσανά σου. Αργά ή γρήγορα η Θεία Δίκη θα έρθει, αλλά μέχρι τότε θα θυσιάζεις κι εσύ τα παιδιά σου, το σπίτι και τον τόπο σου, τα υπάρχοντά σου.

Zalimlere birgün dedirir kudret-i mevlâ,
Tallâhi lekad âserake Allahu 'aleynâ.

(*Η δύναμη του Θεού μια μέρα θα κάνει τους τύραννους να πουν,*
μα το Θεό, η Θεία Δύναμή Του σας κράτησε ψηλότερα από εμάς)[13]

κόσμου στην αιώνια κατοικία
μόσφαιρα αντηχούσε από τις
ης μητέρας, και τους λυγμούς
λους μας στη λύπη. Όλοι οι
εκεί δεν αρκέστηκαν μόνο να
όνο του άμοιρου συναδέλφου
πατρίδα, αλλά και μετέφεραν
ρια εκτελώντας έτσι το ηθικό

άσει κανείς την πατρίδα, την
στο τέλος-τέλος το λατρευτό
για το κέφι του αλλά για να
των Ελλήνων, οι οποίοι είχαν
η στη Θράκη... Πριν φύγουμε
στην ξύλινη ταφόπλακα που

ιδιού μου Αντνάν
α,
ν Τουρκία.

θάνατός του είναι ένα μάθημα,
τνάν μας που έμειναν πίσω και
άζουν οι μέρες που θα τελειώ-
ορα η Θεία Δίκη θα έρθει, αλλά
αιδιά σου, το σπίτι και τον τόπο

ret-i mevlâ,
'aleynâ.

τάνει τους τύραννους να πουν,
ς κράτησε ψηλότερα από εμάς)[13]

6. Ορφανή μνήμη

Κίρτζαλι, 1 Δεκεμβρίου [1]921

Είχα ντυθεί στα βιαστικά κι έφυγα τρέχοντας από το σπίτι για να προλάβω να είμαι στην ώρα μου στο μάθημα. Όλη τη νύχτα χιόνιζε και είχε στρώσει σαράντα με πενήντα πόντους χιόνι. Άνθρωποι, πουλιά, κλωσσόπουλα... όλοι και όλα είχαν καταφύγει στις ζεστές φωλιές και τα σπίτια τους, για να προστατευτούν από το θανατηφόρο κρύο της φύσης· οι δρόμοι ήταν έρημοι και δεν ακουγόταν ήχος κανένας.

Ο κρύος άνεμος, ξηρός και παγωμένος, που φυσούσε από το βορρά, σ' έκανε να νιώθεις ασφυξία, τόσο δυνατός που ήταν. Μέχρι να φτάσω στο σχολείο, τα χέρια μου που τα προφύλαγα με γάντια, είχαν παγώσει, το ίδιο και το αδύνατο σώμα μου που κοίταζα να προστατέψω με μια γούνα.

Απέναντι στο σχολείο ήταν το μνήμα του Γέροντα Κιρτζά Αλί[14] και στη γωνιά του στεκόταν ζαρωμένο ένα κορίτσι ντυμένο με κουρέλια. Είχε χωμένα τα χέρια στα ξηλώματα της ζακέτας του, η μύτη και τα γυμνά πόδια του ήταν μελανιασμένα και σ' όλη εκείνη την άγρια επίθεση της φύσης δεν απαντούσε παρά μόνο με τα δάκρυα που έτρεχαν από τα μάτια του, καθώς έκλαιγε με λυγμούς. Με το που την είδα, φώναξα αμέσως να την πάρουν μέσα στο σχολείο. Ζήτησα και της έφεραν ένα ζεστό τσάι και σιγά-σιγά την έφερα κοντά στη σόμπα προσπαθώντας να σώσω εκείνο το κορμί που ήταν βάρος στον εαυτό του, να σώσω εκείνη τη νεανική ζωή, που ήταν καταδικασμένη σε μαρασμό.

Το κορίτσι δεν ήταν σε θέση να αρθρώσει κουβέντα, να εκφράσει ο,τιδήποτε. Άφησα παραγγελιά στον επιστάτη να τη φροντίσει, να της φέρει από το σπίτι μια-δύο κουταλιές σούπα, και μπήκα στο μάθημα. Ο νους μου είχε μείνει πίσω, σ' εκείνο το ταλαίπωρο πλάσμα, το άμοιρο παιδάκι.

Ήταν προφανώς ένα δύστυχο πλάσμα χωρίς μάνα και πατέρα, που ποιος ξέρει ποια ανάγκη το είχε κάνει να αφήσει το σπίτι του με τέτοιο καιρό για να βρει κάπου να καταφύγει. Η άθλια εκείνη εικόνα μεγάλωνε στα μάτια μου και δεν έβλεπα την ώρα να τελειώσει το μάθημα για να μάθω την ιστορία της ζωής του. Χτύπησε το κουδούνι του διαλείμματος. Έτρεξα στο γραφείο μου, όπου είδα ότι το άμοιρο, αθώο πλάσμα είχε πιεί όλη τη σούπα του κι είχε βυθιστεί σε γλυκό ύπνο, με τα μελανά και βρώμικα πόδια απλωμένα προς την πλευρά της σόμπας. Κοιμόταν βαθιά, μέχρι το βράδυ κοιμόταν. Με τη σούπα είχε πάρει την τροφή που είχε ανάγκη το σώμα και δίπλα στη σόμπα είχε πάρει τον ύπνο που επίσης χρειαζόταν. Έπειτα σηκώθηκε και άρχισε να κοιτάζει γύρω της με βλέμμα γεμάτο περιέργεια αλλά και φόβο και απορία.

Τότε κι εγώ αποφάσισα πως είχε φτάσει η ώρα να μιλήσουμε.

– Κόρη μου, πώς σε λένε;

– Με λένε Χαφιζέ.

– Κι από πού είσαι;

– Είμαι από το χωριό Σιρτ.

– Ποιος είναι ο πατέρας σου;

– (αναστενάζοντας) Ο πατέρας μου πέθανε! Τη μάνα μου δεν τη γνώρισα ποτέ. Στο χωριό έχω μια μητριά.

– Λοιπόν, τι ψάχνεις σ' αυτά τα μέρη με τέτοιο καιρό!

– Η μητριά μου δεν με θέλει. Με άφησε να πεινώ για πολλές μέρες. Στο τέλος μου είπε: «Φύγε, πάνε στο διάβολο! Ζητιάνεψε για να ζήσεις!». Είναι δύο μέρες που έφυγα από το χωριό. Έβρεχε κιόλας όταν έφυγα κι ύστερα άρχισε το χιόνι. Πέρασα χθες τη νύχτα σε μια γωνία στο τζαμί, χωρίς φαΐ και νερό, πάνω σε ένα κομμάτι ψάθα. Και σήμερα χτύπησα είκοσι πόρτες για να μου δώσουν μια μπουκιά ψωμί. Με διώξανε από παντού. Ήμουν ζαλισμένη από την πείνα, το κρύο, την απελπισία. (Δείχνει τα

ο πλάσμα χωρίς μάνα και
η το είχε κάνει να αφήσει το
κάπου να καταφύγει. Η άθλια
μου και δεν έβλεπα την ώρα
θω την ιστορία της ζωής του.
τος. Έτρεξα στο γραφείο μου,
μα είχε πιεί όλη τη σούπα του
τα μελανά και βρώμικα πόδια
μπας. Κοιμόταν βαθιά, μέχρι
είχε πάρει την τροφή που είχε
μπα είχε πάρει τον ύπνο που
κε και άρχισε να κοιτάζει γύρω
λλά και φόβο και απορία.
χε φτάσει η ώρα να μιλήσουμε.

ας μου πέθανε! Τη μάνα μου δεν
ια μητριά.
τα μέρη με τέτοιο καιρό!
Με άφησε να πεινώ για πολλές
, πάνε στο διάβολο! Ζητιάνεψε
ου έφυγα από το χωριό. Έβρεχε
χισε το χιόνι. Πέρασα χθες τη
ωρίς φαΐ και νερό, πάνω σε ένα
τησα είκοσι πόρτες για να μου
διώξανε από παντού. Ήμουν
ύο, την απελπισία. (Δείχνει τα

πόδια της) δεν μπορούσα πια να κρατηθώ στα πόδια μου. Κατάφερα να έρθω μέχρι εδώ, δίπλα στο μνήμα. Τη συνέχεια δεν τη θυμάμαι.

Τούτο το δεκάχρονο πλασματάκι, που εκφραζόταν αδρά και χωριάτικα, είχε παρ' όλα αυτά την αχτίδα μιας ευφυΐας να λάμπει στο μέτωπό του. Αυτή τη μικρή άμοιρη που, τ' όνομά της καταπώς έλεγε, ήταν Χαφιζέ, δε δίστασα ούτε ένα λεπτό να τη συμπεριλάβω στην πολυπληθή οικογένειά μου που πάλευε κι αυτή μέσα στα χίλια βάσανα και την αθλιότητα της ζωής. Είναι τώρα ένας χρόνος που η Χαφιζέ πηγαίνει σχολείο ως το πέμπτο παιδί μου. Είναι κάποιες φορές που θά 'θελα να είμαι κουφός, για να μην πονάει τόσο η καρδιά μου, όταν ακούω αυτό το παιδάκι να λέει: «Αχ μανούλα μου, αχ πατερούλη μου!». Όποτε κάνει τσουχτερό κρύο και βλέπει το χιόνι να σκεπάζει τα πάντα, θυμάται ξανά κείνη την καταραμένη μέρα, πριν από ένα χρόνο, τη μητριά της που την έδιωξε από το χωριό, θυμάται πόσο πολύ κρύωνε τότε και κάνει τα πάντα για να ανταποδώσει την τωρινή ευτυχισμένη κατάστασή της.

Μετάφραση: Νίκη Σταυρίδη

Σημειώσεις

1. Για την εφ. *Ahâlî*, βλ. Burçin Işım, *Millî Mücadele Döneminde Bulgaristan'dan çıkan Ahâlî Gazetesi (1920-1922)*, ανέκδοτο Master, Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli 2013.
2. Αλή Ριζά, υπήρξε διευθυντής των μουσουλμανικών σχολείων του Κίρτζαλι. Καταγόταν από το Κιρκ Κιλισέ (Σαράντα Εκκλησιές, σήμερα Κιρκλάρελι). Ο Αλή Ριζά εγκατέλειψε το Κίρτζαλι, όταν τα ελληνικά στρατεύματα κατέλαβαν την Ανατολική Θράκη.
3. Κίρτζαλι, πόλη της Βουλγαρίας, 260 χλμ. νοτιοανατολικά της Σόφιας.

4. Ο συγγραφέας αφιερώνει την ιστορία στον αδελφό ή στον αδελφικό φίλο του Μπαχαττίν. Στο τουρκικό κείμενο χρησιμοποιείται η λέξη kardeş που έχει και τις δύο σημασίες.
5. Ντερέκιοϊ χωριό της επαρχίας του Ουζούνκιοπριου, στην ανατολική Θράκη.
6. Tırnovacık, το σημερινό Μάλκο Τίρνοβο της Βουλγαρίας.
7. Πύργος, παραλιακή πόλη της Βουλγαρίας στη Μαύρη Θάλασσα.
8. Τριάντα χρόνια αργότερα, το 1951, ο Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1962) καταδίκασε την αδιαφορία που επέδειξε ο πληθυσμός της Τουρκίας απέναντι στους ομόθρησκους τους που κατέφθαναν στη χώρα διωγμένοι, χωρίς τα περιουσιακά τους στοιχεία, από το κομμουνιστικό καθεστώς της Βουλγαρίας. Το 1949-1951 εκτοπίζεται ένας σημαντικός αριθμός μουσουλμάνων. Η Τουρκία, αδυνατώντας να απορροφήσει μαζικά κύματα προσφύγων, αλλά και αποσκοπώντας στη διατήρηση πληθυσμιακών ομάδων που θα μπορούσε να ελέγξει στα Βαλκάνια, έκλεισε τα σύνορα της με τη Βουλγαρία. Ο Ahmet Hamdi Tanpınar στο εξαιρετικό εκείνο κείμενο, δημοσιευμένο στην εφ. Cumhuriyet (18.10.1951. Το κείμενο με τίτλο «Göçmen Dâvası» συμπεριελήφθηκε στον τόμο Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım gibi*, Dergah Yayınları, ³2000, σ. 51-56). Αναφέρεται στις ευθύνες της κρατικής μηχανής απέναντι σ' αυτούς τους πρόσφυγες, τους ομοεθνείς συμπατριώτες πριν μερικές δεκαετίες μιας οθωμανικής αυτοκρατορίας. Συγχρόνως όμως και με περισσότερη έμφαση απευθύνεται στον τουρκικό λαό που αδιαφορεί για το δράμα αυτών των προσφύγων, θυμίζοντας ότι οι πρόσφυγες αυτοί είναι ομοεθνείς, συμπολίτες τους, τους οποίους πρέπει να συντρέξουν για να στήσουν μια νέα ζωή στην Τουρκία και μαζί τους, ως ένα σώμα, να οικοδομήσουν μια νέα Τουρκία. Το δημοσίευμα μου κοινοποίησε η φίλη Νίκη Σταυρίδη και την ευχαριστώ και από τη θέση αυτήν.
9. Cafer Tayyar Egilmez (Πρίστινα 1877 – Ισταμπούλ 1958). Τούρκος στρατηγός αλβανικής καταγωγής. Στο κείμενο χαρακτηρίζεται επαναστάτης από τον χότζα, διότι κατά την περίοδο 1918-1920 πολεμώντας στο βαλκανικό μέτωπο, προσχώρησε στο κίνημα του Κεμάλ. Συνελήφθη αιχμάλωτος από τον ελληνικό στρατό και μεταφέρθηκε στην Αθήνα, όπου παρέμεινε τριάντα δύο μήνες και με

α στον αδελφό ή στον αδελφικό
κείμενο χρησιμοποιείται η λέξη
ς.
υζούνκιοπριου, στην ανατολική

ονοβο της Βουλγαρίας.
γαρίας στη Μαύρη Θάλασσα.
ο Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-
που επέδειξε ο πληθυσμός της
σκους τους που κατέφθαναν στη
υσιακά τους στοιχεία, από το
γαρίας. Το 1949-1951 εκτοπίζεται
μάνων. Η Τουρκία, αδυνατώντας
προσφύγων, αλλά και αποσκο-
κών ομάδων που θα μπορούσε να
σύνορα της με τη Βουλγαρία. Ο
αιρετικό εκείνο κείμενο, δημο-
18.10.1951. Το κείμενο με τίτλο
θηκε στον τόμο Ahmet Hamdi
ah Yayınları, ³2000, σ. 51-56).
τικής μηχανής απέναντι σ' αυτούς
είς συμπατριώτες πριν μερικές
ρατορίας. Συγχρόνως όμως και με
στον τουρκικό λαό που αδιαφορεί
γων, θυμίζοντας ότι οι πρόσφυγες
τους, τους οποίους πρέπει να συν-
ωή στην Τουρκία και μαζί τους, ως
νέα Τουρκία. Το δημοσίευμα μου
δη και την ευχαριστώ και από τη

1877 – Ισταμπούλ 1958). Τούρκος
ής. Στο κείμενο χαρακτηρίζεται
ότι κατά την περίοδο 1918-1920
ωπο, προσχώρησε στο κίνημα του
ς από τον ελληνικό στρατό και
ταρέμεινε τριάντα δύο μήνες και με

την Ανταλλαγή των πληθυσμών, το 1923, ανταλλάχθηκε με τον Έλληνα στρατηγό στη μικρασιατική εκστρατεία Νικόλαο Τρικούπη. Επιστρέφοντας στην Τουρκία έγινε έπαρχος στη Σαμψούντα. Βλ. Mesut Çapa, «Cafer Tayyar Bey'in Esareti ve Yunanistan'da Türk Esirleri», *Toplusal Tarih* 31 (1996), σ. 13-18 και Zülal Keleş, «Cafer Tayyar Paşa», *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 25/44 (1999), σ. 529-545.

10. Ο συγγραφέας στο κείμενό του χρησιμοποιεί τη σλαβική λέξη obshtina (= δήμος).
11. Ο χότζας συνέχεε τις λέξεις un (= αλεύρι) και odun (=ξύλα), που ήσαν γραμμένες με αραβικούς χαρακτήρες.
12. Επίσημη αργία ήταν η Παρασκευή, ημέρα προσευχής.
13. Στίχοι του Ζιγιά Πασά (Πόλη 1829 – Άδανα 1880). Πολιτικός, στοχαστής, δημοσιογράφος, ποιητής.
14. Πρόκειται για τον ιδρυτή της πόλης. Η κατάκτηση του Kırcaali, σύμφωνα με τα οθωμανικά χρονικά, έγινε την εποχή του Μουράτ Α΄. Ένας από τους διοικητές του σουλτάνου Μουράτ, ο Kırcı Ali, ο οποίος μετείχε της εκστρατείας επανίδρυσε ένα από τα χωριά που πυρπολήθηκαν και του έδωσε το όνομά του.